

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTURANTURA
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Haqverdiyev Ayxan Etibar oğlunun

“Yerli büdcələrin vergi mənbələri və onların tənzimlənməsi”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: İİM 060403 “Maliyyə”

İxtisasın şifri və adı: İİM 060403-2 “Vergi və vergiqoyma”

Elmi rəhbər:

i.e.n.,dos. Sadıqov T.Ə.

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n. dos. Rzayev İ.M.

Kafedra müdiri:

i.e.d. Ələkbərov Ə.Ə.

BAKI-2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ 3-8

I FƏSİL: Yerli büdcələrin vergi gəlirlər mənbələrinin formalaşması və tənzimlənməsinin nəzəri-metadoloji məsələləri

- 1.1.** Yerli özünü idarəetmə təşkilatlarının büdcə gəlirlərinin iqtisadi məzmunu..... 9-13
- 1.2.** Yerli büdcələrin gəlir mənbələrinin formalaşması və tənzimlənməsi xüsusiyyətləri 14-19
- 1.3.** Xarici ölkələrdə yerli büdcələrin vergi gəlirlərinin tənzimlənməsi istiqamətləri..... 20-24

II FƏSİL: Yerli büdcələrin vergi gəlir mənbələrinin fəaliyyəti və tənzimlənməsinin tətbiqi aspektləri

- 2.1.** Bələdiyyə orqanlarının maliyyə təminatı kimi yerli vergilər və digər ödənişlərin təhlili..... 25-30
- 2.2.** Yerli büdcələrin vergi gəlir mənbələrinin formalaşması xüsusiyyətləri 31-37
- 2.3.** Yerli büdcə gəlirlərinin formalaşmasında xüsusi vergi rejimlərinin rolu..... 38-42

III FƏSİL: Yerli büdcələrin gəlir mənbələrinin tənzimlənməsi və bələdiyyələrdə vergitutma sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

- 3.1.** Bələdiyyələrin büdcə gəlir mənbələrinin təmin edilməsində aparılan islahatların istiqamətləri..... 43-46
- 3.2.** Yerli büdcə gəlirlərinin vergi tənzimlənməsinə müasir yanaşmalar 47-55
- Nəticə** 56-60

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı 61-63

Xülasə 64-65

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Ölkə Konstitusiyası vətəndaşların yerli özünü idarəetmə hüququna – dövlət hakimiyyət orqanlarının müdaxiləsi olmadan yerli əhəmiyyətli məsələləri müstəqil həll etmələdinə zəmanət verir. Yəni özünü idarəetmə orqanları cəmiyyət tərəfindən müstəqil idarəetmənin müstəqil səviyyəsi olmaqla, müstəqil struktur, funksiya, hüquq və vəzifələrə malik, eləcə də konkret ərazinin əhalisi qarşısında onların həyata keçirilməsinə görə məsuliyyət daşıyırlar.

Dövlət hakimiyyət orqanları bələdiyyə özünü idarəetmə sistemində yalnız öz səlahiyyətləri çərçivəsində normativ-hüquqi aktlar dərc etməklə təsir edə bilər. Yerli özünü idarəetmənin yaranma və fəaliyyət göstərmə məqsədi yerli əhəmiyyətli məsələlərin həllinə öz vətəndaşların köməklikliyinə əlavə zəmanətin təmin edilməsidir.

Konstitusiyaya yerli özünü idarəetmə orqanlarına hüquq və vəzifələr verilməklə yanaşı, həmçinin onların inzibati ərazilərində baş verənlərə görə məsuliyyət daşdıqlarını müəyyən etmişdir. Bələdiyyələr tam həcmdə yerli əhəmiyyətli vəzifələrin tam həcmdə yerinə yetirirlər. Hər bir inzibati-ərazi orqanlarına qanunvericilikdə verilmiş iqtisadi müstəqillik hüququnun həyata keçirilməsi, hər bir hakimiyyət orqanının öz büdcəsi, onun tərtib edilməsi və icrası kənar müdaxilə olmadan mümkün deyil.

Bələdiyyə orqanlarının üzərinə qoyulmuş çoxsaylı vəzifələrin həlli yerli orqanlardan gəlir mənbələri tələb edir. Belə mənbələrə ilk növbədə yerli vergilər aiddir.

Yerli vergi və ödənişlər sisteminin qurulması üçün hüquq elmində nəzəri əsasların olmaması qəbul edilən normativ hüquqi aktların keyfiyyətinə, dövlət və yerli özünü idarəetmə orqanları tərəfindən vergi tənzimlənməsinin vahid bazasına və onlar tərəfindən qanun və normativ aktların praktikada həyata keçirilməsinə neqativ təsir göstərir. Yerli vergitutmanın nəzəri əsasları vergi və maliyyə hüququnun az işlənmiş sahələrindəndir, çünki vergitutmanın ümumi məsələlərinə toxunan əsas qaydaların təhlili, bələdiyyələrin hüquqi xassələri,

müəyyən edilməsi və tutulması xüsusiyyətləri nəzərə alınmadan, ümumilikdə ölkənin vergi sistemində münasibətdə həyata keçirilir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiyanın yerinə yetirilmə məqsədi yerli və xarici müəlliflərin elmi işlərinin və müasir praktiki təcrübənin təhlili və onun nəticələrinə əsasən bələdiyyələrin büdcə gəlirlərinin formalaşması prinsiplərini və onların artırılması yollarını aşkar etmək, eləcə də nəzəri və praktiki baxımdan bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması xüsusiyyətləri, bələdiyyə təşkilatlarının büdcə gəlirlərinin təmin edilməsi sahəsində mövcud problemlərin araşdırılması və onların aradan qaldırılması yollarının müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Dissertasiyanın yazılmasında əsas məqsəd ölkəmizdə bələdiyyə vergi ödənişlərinin nəzəri və praktiki problemlərinin kompleks təhlil etmək və yerli vergitutma sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyən etməkdir.

Tədqiqat işinin qarşısında qoyulan məqsədə nail olunması üçün dissertasiya işinin qarşısında aşağıdakı vəzifələr qotulmuş və onun həllinə nail olunmuşdur:

bələdiyyə təşkilatlarının maliyyəsinin mahiyyətinin açıqlanması;

bələdiyyə təşkilatlarının əsas büdcə gəlirlərinin və onların artırılması yollarının öyrənilməsi;

bələdiyyə təşkilatlarının gəlirlərinin formalaşması və onların xərc öhdəliklərinin icrası ilə əlaqədar problemlərin müəyyən edilməsi;

yerli vergitutma sistemini tənzimləyən mövcud normativ-hüquqi aktlar kompleksini təhlil etmək;

yerli vergi və ödənişlərin hüquqi xassələrini müəyyən etmək;

yerli vergi və ödənişlər sisteminin qurulmasının təşkilati-hüquqi prinsiplərini müəyyən etmək;

yerli vergilərin təyin, tətbiq və tutulması sahəsində dövlət hakimiyyət və yerli özünü idarəetmə orqanlarının səlahiyyətlərini tədqiq etmək;

yerli vergitutma sisteminin təkmilləşdirilməsi, onun fəaliyyətinin effektivliyinin artırılması üzrə tövsiyyə və təkliflər paketi hazırlamaq.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmetini bələdiyyə təşkilatlarının büdcə gəlirlərinin və onların artırılması yolları təşkil edir.

Tədqiqat obyektı. Tədqiqat obyektı kimi bələdiyyə təşkilatları ona görə əsas götürürük ki, dövlətin özünü idarəetmənin öyrənilməsində həlledici rol oynayır və əsas funksiyası olmaqla özündə onun bütün elementlərini birləşdirir. Sahibkarlıq fəaliyyətində yerli maliyyənin və bələdiyyə mülkiyyətinin səmərəsiz istifadə olunması, onların lazımınca hüquqi tənzimlənməməsi bələdiyyə təsərrüfatının fəaliyyətini çətinləşdirir.

Bu gün bələdiyyə rəhbərliyinin ən çox rastlaşdığı əsas problem yalnız onların inkişafı üçün deyil, hətta cari ehtiyacları üçün vəsait çatışmamazlığıdır. Qeyd etmək istərdik ki, bu yalnız respublikamız deyil, həmçinin istinasız olaraq bütün ölkələr üçün xasdır. Bələdiyyələrin maliyyə tələbatlarının təmin olunması hər şeydən əvvəl yerli büdcələrin gəlir bazası məsələsidir.

Bu problemlərin əhəmiyyətli və cəmiyyət qarşısında duran vəzifələrin mühüm olması bələdiyyə təşkilatlarının gəlirləri və onların artırılması yollarının tədqiqatının aktuallığını daha da artırır.

Tədqiqat obyektı bələdiyyə maliyyəsinin iqtisadi məğzində yitilməsi və hazırkı qanun məcəlləyə uyğun bələdiyyə təşkilatlarının büdcə gəlir mənbələrinin formalaşması ilə bağlı təcrübə və nəzəri məsələlər toplusudur.

Həmçinin tədqiqat işinin obyektı kimi yerli vergi və ödənişlərin maliyyə-hüquqi tənzimlənməsi sahəsində ictimai münasibətlər, ölkənin normativ hüquqi aktlarında əks olunmuş məzmun və əlamətləri çıxış edir. Tədqiqatın predmetini Yerli vergitəmə sferasında dövlət və yerli özünü idarəetmə orqanlarının fəaliyyətlərinin normativ bazası təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metadoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri-metadoloji əsaslarını Azərbaycan Respublikasının qanunverici və normativ aktları, yerli və xarici müəlliflərin elmi əsərləri, iqtisadi ədəbiyyat və dövrü nəşriyyatda cərc olunmuş məlumatlar təşkil edir.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Ölkəmizdə yerli özünü idarəetmə ssisteminin inkişafı və bələdiyyə orqanlarının müstəqil maliyyə səlahiyyətləri maliyyə hüququnun tədqiqatçılarında maraq doğurmuşdur. Elmin bu sahəsinin inkişafına M.V. Karasev, Y.A. Kroxin, N.İ. Ximiçev kimi alimlərin elmi əsər və nəşrləri həsr edilmişdir. Yeli vergituta sisteminin effektiv sisteminin formalaşması və bələdiyyələrin maliyyə mənbələrinin artırılması probleminin əsas aspektləri Ə.Ə. Ələkbərov, Y.A.Kəlbəyev, A.F.Musayev, M.X.Həsənli, T.Ə.Sadiqov, R.B. Məhərrəmov və digərlərinin yazılarında ciddi şəkildə tədqiq edilmişdir.

Lakin yuxarıda adları çəkilən və digər müəlliflər tərəfindən tədqiqatların əhatəsinin geniş olmasına baxmayaraq, onların predmeti ya bütövlükdə ölkənin vergi sistemi, yaxud onların tərkib hissəsi kimi vergi və ödənişlər də daxil olmaqla, yerli özünü idarəetmə orqanlarının maliyyəsi olmuşdur. Bu gün demək olar ki, praktiki olaraq yerli vergitutmanın hüquqi əsaslarının hüquqi işlənməsinə həsr olunmuş kompleks elmi iş mövcud deyil. Məhz bu səbəbdən hələ də bələdiyyələrin vergi sistemi, dövlət hakimiyyət və yerli özünü idarəetmə orqanlarının vergi səlahiyyətləri xüsusi kompleks təhlili aktual məsələ olaraq qalmaqdadır.

Araşdırmanın elmi təzəliyi. Araşdırmada yerli dövlətin və xarici iqtisadçı mütəxəssislərin yazılarından istifadə edərək modern mühitdə bələdiyyə maliyyəsinin mahiyyəti, yerli büdcələrin formalaşması xüsusiyyətləri, bələdiyyələrin əsas gəlir mənbələri olan hər hansı bir kəsin mülk və ərazisəhələrinin vergisinə vergiyə cəzb olunması özəllikləri mənimsənilmiş sözügedən sektorda olan məsələlər tədqiq edilmiş və onların etibarlılığı şərtləndirilmiş dəqiq çözümlər qeyd edilmişdir.

Disertasiyanın strukturu və həcmi. Araşdırma işi giriş, 3 fəsil, nəticə və faydalanılmış ədəbiyyatların siyahısından təşkil edilməklə 74 səhifə həcmindədir.

Dissertasiyanın birinci fəslində yerli büdcələrin vergi gəlirlər mənbələrinin formalaşması və tənzimlənməsinin nəzəri-metadoloji məsələlərinə həsr olunmuşdur. Bu fəsildə əvvəlcə yerli özünü idarəetmə təşkilatlarının büdcə gəlirlərinin iqtisadi məzmunu açıqlandıqdan sonra, yerli büdcələrin gəlir mənbələrinin formalaşması və tənzimlənməsi xüsusiyyətləri şərh edilmişdir. Fəslin sonunda xarici ölkələrdə yerli büdcələrin vergi gəlirlərinin tənzimlənməsi istiqamətləri araşdırılmışdır.

İkinci fəsildə yerli büdcələrin vergi gəlir mənbələrinin fəaliyyəti və tənzimlənməsinin tətbiqi aspektləri tədqiq edilmişdir. Bu fəsildə bələdiyyə orqanlarının maliyyə təminatı kimi yerli vergilər və digər ödənişlərin geniş təhlili aparıldıqdan sonra yerli büdcələrin vergi gəlir mənbələrinin formalaşması xüsusiyyətləri açıqlanmışdır. Fəslin sonunda yerli büdcə gəlirlərinin formalaşmasında xüsusi vergi rejimlərinin rolu açıqlanmışdır.

Tədqiqat işinin sonuncu fəslində yerli büdcələrin gəlir mənbələrinin tənzimlənməsi və bələdiyyələrdə vergitutma sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırılmışdır. Belə ki, fəslin əvvəlində ilk öncə bələdiyyələrin büdcə gəlir mənbələrinin təmin edilməsində aparılan islahatların istiqamətləri göstərildikdən sonra, fəslin sonunda yerli büdcə gəlirlərinin vergi tənzimlənməsinə müasir yanaşmalar, yerli büdcələrinin gəlir mənbələrinin müəyyən edilməsi və artırılması istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Tədqiqat işinin axırında aparılmış nəzəri araşdırmalar və təhlilin ümumiləşdirilməsindən formalaşmış nəticə və tövsiyələr verilmişdir.

I FƏSİL. Yerli büdcələrin vergi gəlirlər mənbələrinin formalaşması və tənzimlənməsinin nəzəri-metadoloji məsələləri

1.4. Yerli özünü idarəetmə təşkilatlarının büdcə gəlirlərinin iqtisadi məzmunu

Yerli özünü idarəetmə təşkilatlarının büdcə gəlirlərinin iqtisadi məzmunu Effektiv idarəçiliyinin formalaşdırılması və iqtisadi sosial tərəqqinin təminatı hər bir inkişaf etməkdə olan dövlət üçün prioritetlərdəndir. Artıq inkişaf etmiş, demokratik hüquqi platforması olan ölkələrin təcrübələrindən görürük ki, iqtisadi tərəqqiyə aparıcı yol azad bazar iqtisadiyyatının bərqərar edilməsindən, iqtisadiyyatın liberallaşdırılmasında gedir.

Siyasi-iqtisadi sistemin liberallaşdırılması, hər şeydən öncə əksmərkəzləşdirilmənin dərinləşdirilməsinə habelə müstəqil inzibati və iqtisadi baxımdan güclü yerli özünüidarəmə orqanları olan bələdiyyələrin formalaşdırılmasını tələb edir. Son dövrlər Azərbaycanda siyasi, iqtisadi və sosial sahədə olduğu qədər idarəetmə sistemində də uğurlu siyasət aparılır.

Yerli idarəetmə sahəsi respublikamız üçün qismən yeni bir sahə olduğuna görə də mühim işlərdən biridə maarifləndirmə yönümlü işlərin aparılmasıdır. Özünü idarə etmənin nəzəri hüquqi əsasları, növləri, mahiyyəti, maliyyə əsasları dünya praktikası kimi temaların işıqlandırılması və bu istiqamətdə nəşriyyat işlərinin görülməsi əhəmiyyətlidir. Dissertasiya işində də bu mövzulara yetərincə toxunacağıq və bu sistemdə mövcud olan problemlərin onların həlli üçün nə etməliyik kimi suallara aydınlıq gətirəcəyik.

Yerli idarəetmədə dövlət nəzəriyyəsinin yaranması 19-cu əsrin ikinci yarısı 20-ci əsrin birinci yarısında inkişaf etməkdə idi. Urbanizasiya proseslərinin tərəqqisi paralel olaraq başqa-başqa ərazilərdə təcrid edilmiş halda qala bilmir

və daxili imkanlarla özünü idarə etmək bacarığı yox idi. Dövlət artıq sadəcə qanun və asayişin qorunmasını deyil, xalqın rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi, mövcud həyat standartlarını müəyyən etmək, milli gəlirlərin vətəndaşlar arasında düzgün bölüşdürülməsini təmin etmək və onların sosial həyatlarını qorumaq halına çevrilmişdir. Elə sadalanan bu məsələlər yerli orqanların növbəti nəzəriyyəsinin –dövlət nəzəriyyəsinin yaranmasına səbəb oldu. Bu nəzəriyyə sayəsində dövlət idarəetməni yerlərdə təşkili gücləndirəcəkdi. Yerli idarəetmə orqanlarının səlahiyyətli dövlət tərəfindən müəyyən edilir lakin fərqli cəhəti ondan ibarətdir ki bu idarəetməni məmurlara deyil, həmin ərazilər üzrə əhali tərəfindən seçilmiş müvəkkil şəxsə verilir.

Yerli idarəetmə – dövlət hakimiyyəti və ya yüksək inzibati ərazi vahidinin regional orqanları vasitəsi ilə həyata keçirən idarəetmə növüdür. Belə halda yerli hakimiyyət mərkəzi dövlət hakimiyyətinin tərkibi olub, yerli orqanlarsa mərkəzi hakimiyyətin davamı hesab edilir. Yerli idarəetmənin bariz forması respublikamızda bələdiyyə orqanlarıdır. Bələdiyyələrin yerli büdcələri, yerli seçki qurumları, öz mülkiyyətləri olur.

Başqa-başqa elmi prizmalardan yaranan yanaşmalarda bələdiyyə maliyyəsi fərqli göstərilir. M.Babiç və X.Pavlovun fikirlərinə görə bələdiyyə və dövlət maliyyəsi mərkəzləşdirilmiş maliyyə fontlarının yaranması, istifadəsi və bölgüsü üzrə münasibətlərin məcmusudur. Başqa bir iqtisadçı alim Romanovski bu münasibətləri şərh edən zaman qeyd edir ki, “Dövlət və bələdiyyə maliyyəsi hökumətin funksiyalarını həyata keçirmək üçün mühüm olan pul vəsaitlərinin təmin edilməsi və xərclənməsi sahəsində münasibətlər sistemidir” [24, s. 14].

Başqa bir qrup iqtisadçı ekspertlər bələdiyyə maliyyəsinin bələdiyyələrin sərəncamında olan digər vəsaitlərə ayırırlar. Digərlərisə yerli büdcəni, yerli büdcəni, yerli rüsum və ödənişləri, dövlət büdcəsindən olan transferləri, yerli əmlakın istifadəsindən əldə edilən gəlirlər və bələdiyyə münasibətlərinin maliyyəsinə aid edirlər [25, s.4].

Bələdiyyə maliyyəsi dedikdə, dövlət və yerli əhalinin onun üzərinə qoyduğu vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün yerli özünü idarəetmə orqanlarının

malik olduqları pul vəsaitlərinin məcmusu nəzərdə tutulur. Bu baxımdan bələdiyyə maliyyəsi aşağıdakı əsas mənbələrdən yarana bilər:

- qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hüquq və gəlir mənbələri şəklində yerli özünü idarəetmə orqanlarına təqdim edilmiş dövlət vəsaitləri;
- yerli özünü idarəetmə orqanlarının öz fəaliyyətləri prosesində əldə etdikləri bələdiyyə orqanlarının xüsusi vəsaitləri (bələdiyyə mülkiyyətinin istifadə olunmasından əldə edilən gəlirlər,
 - xidmətlərə görə ödənişlər və s.);
 - borc vəsaitləri və ya bələdiyyə krediti.

Yerli maliyyənin strukturunda ikinci bəndin üstünlük təkil etməsi həmin bələdiyyə orqanının müstəqilliyini müəyyən edir. Bələdiyyə maliyyəsində birinci və üçüncü qrup gəlir mənbələrinin üstünlük təşkil etdikdə isə yerli özünü idarəetmə orqanlarını dövlət və kredit təşkilatlarından asılı vəziyyətə salır. Məhz bu səbəbdən bələdiyyə orqanları məhz öz fəaliyyətləri prosesində əldə etdikləri xüsusi vəsaitlərinin artırılmasına çalışmalıdır.

Bələdiyyə orqanlarının maliyyə resurslarının vəziyyətini daha dolğun yerli büdcələr, yəni yerli özünü idarəetmə orqanlarını büdcəsi əks etdirir. İdarəetmənin bələdiyyə sistemə keçməsi, mükəmməl yerli özünü idarəetmə orqanlarının formalaşması və idarəetmənin xüsusi üsullarının təşkili ilə əlaqədar müvafiq büdcə münasibətlərinin formalaşmasına ehtiyac yaranır. Büdcə yalnız gəlir və xərclərin siyahısı deyil, həmçinin müəyyən siyasətin həyata keçirilməsi vasitəsi kimi çıxış etməklə, müvafiq bələdiyyə orqanının real məqsəd və vəzifələrini əks etdirir. Yerli büdcə – müəyyən dövrə yerli özünü idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin gəlir və xərclərin siyahısı formasında təqdim edilən maliyyə planıdır.

Bir qayda olaraq fəaliyyətin məzmunu baxımından büdcənin iki növü mövcuddur: cari büdcə və inkişaf büdcəsi.

Cari büdcə – yerli özünü idarəetmə orqanlarının şəhər təsərrüfatının ilkin ehtiyaclarını təmin edən gəlir və xərclərinin məcmusudur. İlk növbədə bura yerli

özünü idarəetmənin daimi fəaliyyətdə olan təsərrüfat strukturlarının maliyyələşdirilməsi üzrə xərclər, yəni şəhər təsərrüfatının fəaliyyət göstərməsi üçün lazım olan vəsaitlər aid edilir.

İnkişaf büdcəsinə şəhər təsərrüfatının inkişafı və təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş gəlir və xərclərinin məcmusudur.

Büdcənin planlaşdırılması, təsdiqi, icrası və qiymətləndirilməsi büdcə prosesi adlandırılır.

Büdcə maraqlarının razılaşdırılması hər şeydən əvvəl dövlət hakimiyyət və yerli özünü idarəetmə orqanlarını arasında baş verir. Bir qayda olaraq büdcə sahəsində daha geniş səlahiyyətlər yerli özünü idarəetmə orqanlarına malikdir, çünki maliyyə sisteminin qurulması əsasını büdcə müstəqilliyi təşkil edir. Bir qayda olaraq mərkəzi hakimiyyət orqanlarının rolu vergitumanın ümumi prinsipləri və vergitumanın hüdud normalarının müəyyən edilməsindən ibarətdir [7, s. 19].

Hər şeydən əvvəl düzgün təşkil edilmiş büdcə prosesi bələdiyyə orqanları ərazilərinin inkişafının mütəşəkill təsərrüfat planlaşdırmasından başlanır, çünki büdcənin özü yalnız ərazilərin inkişaf məqsədlərinin həyata keçirilməsi mexanizmidir.

İstənilən büdcənin tərtib edilməsi xərclərin planlaşdırılmasından başlanır, çünki hakimiyyət orqanının fəaliyyət məqsədi məhz onlarda öz əksini tapır. Müvafiq olaraq xərc növlərinin təsnifləşdirilməsi ilk öncə büdcə vəsaitlərinin hansı məqsədlərə yönəldilməsinə əsasən həyata keçirilir.

Adətən onlar arasındakı fərqdən aslı olmayaraq müxtəlif ölkələrin büdcə təsnifləşdirilməsində xərclər iki əsas qrupa ayrılır:

1) Məcburi xərclər. Bu qrup xərclərə ərazi təsərrüfatı sahələrinin müvafiq inkişaf səviyyəsinin maliyyələşdirilməsi üzrə məsrəflər aid edilir. Bu xərclərin ilk növbədə maliyyələşdirilməsi bir qayda olaraq normativlərlə təsdiqlənir və bu işlərin yerinə yetirilməsi qanunvericilik qaydasında yerli özünü idarəetmə orqanlarının fəaliyyət predmetinə aid edilmişdir.

2) Qeyri-məcburi xərclər. Bu qrupdan olan xərclərə qısamüddətli xarakterə malik tədbirlərə çəkilən məsrəflər aid edilir. Əksər hallarda bu vəzifələr yerli özünü idarəetmə orqanlarının üzərinə qoyulur.

Xərclərin cari və fəaliyyətin inkişafına çəkilən xərclər kimi iki yerə bölünməsi də mühüm əhəmiyyətə malikdir. belə ki, bu təsnifləşdirmə bələdiyyə orqanlarının inkişaf dinamikasını görmək imkanı verir.

Yerli özünü idarəetmə orqanlarının malik olduqları əsas gəlir mənbələrini aşağıdakı kateqoriyalara ayırmaq olar: vergilər; qeyri-vergi daxilolmaları; öz təsərrüfat fəaliyyətindən olan gəlirlər; bələdiyyə kreditləri.

Birinci iki gəlirmənbələri qrupu müəyyən dərəcədə dövlətin əhali və müəssələrdən topladığı vəsaitlərdir. Üçüncü və dördüncü qrup gəlirlər isə bələdiyyə orqanlarının malik olduqları resurslardan bələdiyyə işçilərinin həmin vəsaitlərdən savadlı və qənaətlə istifadə edilməsindən birbaşa asılıdır. Eyni zamanda bütün gəlir mənbələri mövcud qanunvericiliyin yerli özünü idarəetmə orqanlarına verdiyi hüquq və vəzifə səlahiyyətlərindən asılıdır.

1.2. Yerli büdcələrin gəlir mənbələrinin formalaşması və tənzimlənməsi xüsusiyyətləri

Əksər dünya ölkələri üçün vergilər əsas gəlir mənbəyidir. Öz təbiətinə görə təsərrüfat siyasətinin əsas aləti kimi gəlirlər bir tərəfdən gəlir mənbəyi, digər tərəfdən isə müəyyən təsərrüfat-ictimai münasibətlərin güclü tənzimləyici aləti kimi ikili rol oynayır. Vergitutma dərəcələrinin dəyişməsi cəmiyyətdə baş verən prosesləri stimullaşdırır və ya ləngidə bilər. Vergilər müəyyən fəaliyyət növlərini tənzimləmək və sistemləşdirmək imkanı verir. Ona görə yalnız gəlirlərin hansı həcmnin vergi daxilolmalarını təmin etməsi deyil, eyni zamanda bələdiyyə mülkiyyətinin vergi bazasının formalaşmasına təsir etməsi prinsiplial əhəmiyyət kəsb edir.

Hakimiyyət orqanları arasında vergi daxilolmalarının həddinin məhdudlaşdırılması üsullarının üç əsas növünü qeyd etmək olar:

1. Əlavələr və ayırmalar sistemi
2. Vergilərin quruluşuna görə vergilərin dövlət və yerli özünü idarəetmə orqanları arasında gəlir mənbələrinin bölüşdürülməsi sistemi
3. Növünə görə gəlir mənbələrinin dövlət və yerli özünü idarəetmə orqanları arasında bölüşdürülməsi sistemi.

Birinci sistem bütövlükdə dövlət üçün gəlir növlərinin və onların müxtəlif səviyyəli hakimiyyət orqanları arasında bölüşdürülməsini nəzərdə tutur. Bu sistem hazırda ölkəmizdə tətbiq olunur və bir sıra əhəmiyyətli çatışmamazlıqlara malikdir. Hər şeydən əvvəl bütün səviyyələrdə büdcələrin tənzimlənməsini mövcuddur. Öz vəsaitlərinin artırılmasının ən sadə üsulu gəlir mənbələrinin hakimiyyət orqanları səviyyəsində yenidən bölüşdürülməsidir ki, bu da öz növbəsində büdcənin formalaşması və icrası prosesində dövlət hakimiyyət və yerli özünü idarə etmə orqanları arasında mübahisələri qaçılmaz edir [16, s. 22].

Bu sistemdə təşəbbüs büdcə tənzimlənməsi ilə sədləndiyi üçün vergitutma bazasının inkişafı və təkmilləşdirilməsi üçün bütün stimullar aradan qalxır. Nəhayət, bu sxem gəlir mənbələrinin uzunmüddətli planlaşdırmasını həyata

keçirmək imkanı vermir. Bu sistemin yerli və regional əlavələrin tətbiqi yolu ilə həll etməklə təkmilləşdirmək cəhdi həmçinin onun çatışmayan cəhətidir. Belə ki, yuxarıda sadalanan bütüün çatışmamazlıqlar eyni zamanda eyni zamanda mövcud olur.

İkinci sistem vergilərin müxtəlif konstruksiyası vasitəsilə hakimiyyət orqanları arasında gəlirlərin məhdudlaşdırılması birinci sistemi modifikasiya edir. Bu halda həm dövlət, həm də yerli özünü idarəetmə orqanları eyni vergi növlərini tətbiq edir, lakin onların hesablanması və yığılması qaydası fərqli ola bilər.

Növ əlamətinə və daha uzun müddətə gəlir mənbələrinin bələdiyyələr arasında bölüşdürülməsini nəzərdə tutan üçüncü sistem yerli özünü idarəetmə orqanları daha çox inkişaf etmiş ölkələrdə yayılmışdır. Bu cür yanaşmada əvvəlki sistemdə olan çatışmamazlıqlar aradan qaldırılır, lakin növ əlamətləri üzrə gəlir mənbələrinin məhdudlaşdırılması mexanizmi daha mürəkkələşir. Problem isə ondan ibarətdir ki, bu vergituma sisteminin effektivliyi hansı vergi növlərinin müəyyən hakimiyyət səviyyələrinə təhkim olunmasından birbaşa asılıdır. Müəyyən hakimiyyət səviyyələri üzrə gəlir mənbələrinin təhkim edilməsinin əsasını aşağıdakı kriteriyalar təşkil etməlidir:

1. Gəlir mənbələri növlərinin yerli özünü idarəetmə orqanlarının fəaliyyət predmetlərinə müvafiqliyi. Məsələn, əksər ölkələrdə torpaq vergisi yerli vergilərin gəlir mənbələrinə aid edilir.

2. Yerli özünü idarəetmə şəxsiyyət deyil, kollektiv hüququ olduğu üçün bələdiyyə əhalisi üçün ictimai əhəmiyyətli fəaliyyətin tənzimləməsi ilə əlaqədar hər şeydən öncə vergilər yerli özünü idarəetmə orqanlarına təhkim olunmalıdır.

Fikrimizcə, yuxarıda qeyd edilən prinsipə əsasən, tənzimləmə üçün yaxşı olar ki, dövlətin vətəndaşlardan tutduğu şəxsi vergilərdən istifadə etmək olar. Məsələn, dünyanın əksər ölkələrdə tənzimləyici kimi gəlir vergisindən istifadə olunur.

Qeyri-vergi daxilolmalarına adətən aşağıdakı mənbələr aid edilir:

- şəhər və torpaq rentası;

- bələdiyyə müəssisə və təşkilatlarının təqdim etdikləri xidmətlərə görə tarif ödənişlərindən olan gəlirlər;
- müxtəlif rüsum və yığımlar.

Şəhər və torpaq rentası əksər dünya ölkələrində tətbiq olunur və bələdiyyə büdcələrinin mühüm gəlir mənbələrindən biridir. Təssüflər olsun ki, yerli orqanların vergi növlərini müstəqil müəyyən təyin etmək hüququna malik olmaması səbəbindən tətbiq olunmur. Cərimələrin tətbiq edilməsi də bizim ölkəmizdə problemlə məsələlərdən biridir. Belə ki, onların növ və hədləri dövlət hakimiyyət orqanları məşğul olur. Belə olan halda isə praktiki olaraq cərimələr (xüsusilə əhalidən tutulan) tətbiq edilmir və bu səbəbdən yerli idarəetmə orqanları onların tutulmasında maraqlı deyil [16, s. 36].

Qeyri-vergi daxilolmalarının daha geniş yayılmış növü bələdiyyə müəssələrinin xidmətlərinə görə daxil olan tarif ödənişləridir. Tarifləri təsərrüfat münasibətlərinin digər subyektləri arasından qaşılıqlı hesablaşmalardan fərqi onların yerli özünü idarəetmə orqanları tərəfindən müəyyən edilməsidir. Bu gəlir mənbələrinə həmçinin yerli özünü idarəetmə orqanlarının göstərdiyi xidmətlərə görə yığım və ödənişlər aid edilir.

Bələdiyyə krediti. Öz təbiətinə görə kredit resursları həmişə geri qaytarmaq xarakterinə malikdir və deməli yalnız bələdiyyə orqanlarının inkişafı üçün istifadə olunmalıdır. Bələdiyyə kreditinin əsas mənbəyi kimi əhali, dövlət, fərdi kredit təşkilatları, digər yerli özünü idarəetmə orqanları (qarşılıqlı kredit) çıxış edə bilər.

Bələdiyyə kreditinin daha geniş yayılmış forması konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün bələdiyyə orqanlarının resurslarının birləşdirilməsini nəzərdə tutan qarşılıqlı kreditdir. Lakin qarşılıqlı kreditin bu və ya digər formasının tətbiqi bir sıra şərtlərdən, ilk öncə isə bələdiyyə orqanları və maliyyə-iqtisadi vəziyyətindən asılıdır. Məsələn, şəhər yerli özünü idarəetmə orqanları üçün kredit kooperasiyası bir bələdiyyə orqanı çərçivəsində və bələdiyyə bank təşkilatları vasitəsilə bələdiyyə müəssisələri fəaliyyətinin qarşılıqlı kreditləşdirilməsi kimi həyata keçirilə bilər. İqtisadi cəhətdən daha güclü

bələdiyyələr üçün qarşılıqlı kredit üsulu bələdiyyə orqanları arasındakı qarşılıqlı münasibətlər səviyyəsində yerini dəyişir və sənədlə zəmanət tələb edən daha ucuz və iri borcların alınması üçün zəmanətlərin birləşdirilməsi formasıdır.

Təcrübədə yerli idarəetmə orqanlarının büdcə gəlirləri aşağıda göstərilən metodlar vasitəsilə formalaşdırılır

Qeyri-məhdud vergiqoyma səlahiyyətlərinin verilməsi yöntəmi. Bu metod bələdiyyələrə məhdudiyət qoymadan şəxsi təşəbbüsləri əsasında azad vergiqoyma və yığma səlahiyyətlərinin verilməsini nəzərdə tutur. H.Rich metodu “rəqabət sistemi” adlandırmışdır, onun qeyri məhdud vergi qoyma səlahiyyətinin ifadəsi olduğunu not edirdi. Halbuki bununla bərabər onun özü sənədsiz vergiqoyma anlayışının bələdiyyələrin böyük istehlakdan və gömrükdən əldə olunan vergilərə şamil olunmadığı qeyd etməsi, metodun hesab edildiyi kimi də qeyri məhdud olmadığını göstərirdi.

Vergi mənbəyinin paylanması metodu. Metodun özəyi vergilərin ayrı-ayrı təşkilatlar arasında paylanmasından, bəzi vergilərin dövlət idarələrindən, bəzilərsə yerli idarəetmə təşkilatlarına verilməsindən ibarətdir. Həmin zaman bəzi vergilərin beləki, şəxsi vergilərin daha dinamik olduğuna görə hökumət tərəfindən, daşınmaz əmlakdan əldə olunan vergilərin, həmçinin ərazi bina vergisinin bələdiyyələr tərəfindən müəyyən olunub ,yığılması təklif edilir. Onuda qeyd etmək lazımdır ki, bu metod bir çox neqativ xoşagəlməz nəticə verə bilər.

Bələdiyyələrin maliyyəsi haqqında qanun bələdiyyələrin finansal formalaşması və istifadəsinin prinsiplərinin , yerli büdcə prosesinin səlahiyyətləri onların müvafiq icra hakimiyyəti orqanları ilə münasibətləri müəyyən edir.

Bələdiyyə maliyyəsinin formalaşması və istifadəsiylə əlaqədar yaranan münasibətlər Azərbaycan dövlətinin Konstitusiyasıyla “Büdcə sistemi haqqında qanunla”, “Bələdiyyələrin statusu haqqında” qanunla, Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktları və tərəfdar çıxdığı digər beynəlxalq sazişlər, normativ aktlarla müəyyən edilir.

Yerli özünü idarəetmənin iqtisadi özəyini bələdiyyələrin mülkiyyəti, dövlət mülkiyyətində olan və bələdiyyələrin istifadəsinə verilən əmlak, torpaq sahələri, əhalinin tələbatın ödənilməsinə yönələn xidmət üçün əmlak hesab edilir. Burada bələdiyyə mülkiyyəti denilən zaman onun tərkibinə ödənişlər və yerli vergilər adına formalaşan yerli budcələrin vəsaiti, bələdiyyələrin sərəncamında olan təşkilatlar və müəssisələr, əmlakı, torpaq sahələri, bələdiyyələrə məxsus olan büdcədən kənar fondlar, habelə qeyri-yaşayış binaları, yollar, bələdiyyələrin sərəncamında olan idman, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət müəssisələri, bundan başqa bələdiyyələrə məxsus digər daşınar və daşınmaz əmlak daxildir.

Mövcud qanunvericiliyə əsasən bələdiyyələr öz mülkiyyətində olan obyektləri, əmlakı, torpaq sahələrini fiziki və hüquqi şəxslərin daimi və ya müvəqqəti icarəsinə, istifadəsinə verilə bilər, qanunla nəzərdə tutulmuş formada özəlləşdirilə bilər və yaxud istifadəyə verilən zaman mülkiyyətində olan əmlakla bağlı əqdlər, müvafiq sazişlər bağlaya bilər.

Qanunvericiliyə uyğun olaraq yerli idarəetmə orqanları, əhalinin mənafeyi üçün ,hüdüdlər çərçivəsində torpaqdan istifadə qaydalarının, şərtlərin müəyyən edə bilər. Bələdiyyələr ilə əhali arasında mülkiyyətin özəlləşdirməsi habelə icarə verilməsi müstəqil şəkildə müəyyənləşdirilir.habelə bələdiyyə mülkiyyətlərinin özəlləşdirilməsində əldə edilən bütün vəsaitlər bütövlükdə yerli büdcənin öz hesablarına transfer edilir [16, s 15].

Bələdiyyələrin mülkiyyətində olan torpaq sahələrinin mülkiyyət, icarə hüquqi fiziki və ya hüquqi şəxslərə verilməsi bələdiyyələrin idarəedilməsi ilə bağlı qanunvericiliklə və tərəflər arasında bağlanmış müqavilə uyğun realizə olunur. Bələdiyyə orqanları öz ərazilərdə bələdiyyə torpaqlarından kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün nəqliyyat, sənayə, rabitə və digər obyektlərin, bağ evlərinin və fərdi yaşayış evlərin, kooperativ və fərdi qarajların tikintisi, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi məqsədiylə zəruri tikililərin inşası ,inzibati ,çoxmənzilli çox mərtəbəli obyektlərin, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşların və hüquqi şəxslərin istifadəsinə, mülkiyyətinə, bununla birlikdə

bələdiyyələrin şəxsi ehtiyaclarını və fəaliyyətlərin təmini üçün torpaq sahəsi ayrılır.

Son dövrlər yerli idarəetmə orqanlarını maliyyə iqtisadi əsaslarıyla bağlı qanuna əlavələr edilmiş, düzəlişlər arasında Bələdiyyə Torpaqlarının Hərracları və Müsabiqələr vasitəsilə verilməsinin tənzimlənməsi məqsədliylə Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvercilik aktlarına dəyişikləri və əlavələr olunması haqqında Azərbaycan Respublikası qanununun qəbul olunması xüsusi yer tutur [16, s 45].

Müəyyən düzəlişlərə uyğun olaraq bələdiyyə sahəsində daimi yaşayan və eyni anda ən azı 5 il qeydiyyatda olan vətəndaşların fərdi evlərin tikintisi üçün nəzərdə tutulmuş torpaq sahəsindən başqa, bütün hallarda bələdiyyə torpaqlarına görə mülkiyyət hüququ yalnız açıq hərrac yaxud tenderlər vasitəsilə əldə oluna bilər.

Yeni idarəetmə forması olan bələdiyyələrin yaranması məsələsi əksini respublika Konstitusiyasında tapmışdır. Konstitusiyasının dörd bölməsi bütünlükdə bələdiyyələrin fəaliyyəti, vəzifələri və s. məsələləri təmərküzləşdirir. Yerli özünüidarəetmə orqanları funksiyasını beş ildən bir keçirilən seçkilər bələdiyyələr yerinə yetirir.

Qeyd edilənləri nəzər etsək bələdiyyə büdcəsinin mahiyyətin aşağıdakı kimi xarakterizə etmək mümkündür: Bələdiyyə büdcəsi dövr ərzində ictimai məhsulların mühim hissəsinin istehsalına və sosial müdafiə tədbirlərinin həyata keçirilməsinə finansal təminatı yaratmaq yerli vergi və digər ödənişlər və istifadə edilən pul fondunda özünü əks etdirir.

Bələdiyyə maliyyəsinin gəlirləri müxtəlif mənbələrdən qaynaqlanır. Bu mənbələrə aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- yerli vergilər;
- bələdiyyəyə məxsus torpaq, bina və müxtəlif obyektlərdə verilən reklamlarından ödənişlər və digər yerli ödənişlər;
- rüsumlar;
- dövlət büdcəsindən ayrılan yardımlar;

- özəlləşdirilmə, icarə gəlirləri;
- sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlər;
- maliyyə yardımları və qrantları;
- faiz və sanksiyalar;
- digər gəlirlər.[13, 89]

Yerli özünüidarəetmələrin yerli vergi və digər mənbələrindən əldə etdikləri gəlir istənilən səviyyədə olmadığı üçün mərkəzi idarəni bu orqanlara subvensiya verməyə məcbur edir. Mərkəzi idarənin yerli özünüidarəetmələrə verdiyi iki cür subvensiya mövcuddur: bunlardan birincisi, yerli özünüidarəetmələrin cari xərclərini ödəmək üçün verdiyi subvensiya, digəri isə yeni özünüidarəetmələrin mülkiyyətini artıran və ya təchizatla təmin edən subvensiyalardır.

Hər ölkə vergi mənbələrində müxtəlif bölgü üsulundan istifadə edir. Ölkələr özlərinin ənənələrinə, qanunlarına, maliyyə və iqtisadi imkanlarına görə müxtəlif yollarla getməkdədirlər. Unitar dövlətlərdə bu sahədə əsas çətinlik bir çox dolaylı və birbaşa vergilərin mərkəzi idarələrdə qalmasındadır.

Əksər inkişaf etmiş ölkələrdə bələdiyyə bankları fəaliyyət göstərir. Bələdiyyələrin təşkil etdikləri uduşlu oyunlar, qiymətli kağızların emissiyası başlıca gəlir mənbəyi rolunu oynayır.

Bəzi ölkələrdə şəhərdaxili nəqliyyat, yanğından mühafizə xidməti, ictimai iaşə və xidmət müəssisələri bələdiyyələrin sərəncamındadır. Bütün bu fəaliyyətlər nəticəsində formalaşan gəlirlər yerli özünüidarələrin büdcəsinə yönəlir.

Bələdiyyələrin gəlir əldə edə biləcəkləri mənbələr kifayət qədərdir. Bütün bunlardan düzgün istifadə edə bilən bələdiyyələr əhəmiyyətli işlər görə bilirlər.

Bələdiyyə orqanlarına dövlət transferdən əsasən aşağıdakı qaydada həyata keçirilir:

- ✓ vergi daxilolmalarının yenidən bölüşdürülməsi;
- ✓ ümumi təyinatlı subsidiyalar;
- ✓ xüsusi məqsədli subsidiyalar.

Bələdiyyə orqanlarının iqtisadi fəaliyyəti kifayət qədər müxtəlifliyə malik olsa da, həmişə, xüsusilə də Avropada çox ciddi reqlamentləşdirilmiş olur. Bu, belə bir nəzəri müddəa ilə bağlıdır ki, iqtisadi fəaliyyət yerli özünüidarətmə orqanlarının əsas vəzifəsi deyildir. Lakin bununla belə bələdiyyələr borc götürə bilər, Öz müəssisələrini yarada bilərlər. Yerli Özünüidarətmə orqanları mülkiyyətindən istifadə edərək gəlir əldə edə bilər, kommersiya xarakterli müəssisələrinin yaradılmasında iştirak edə bilərlər. Bələdiyyələr öz səlahiyyətləri çərçivəsində, xüsusilə nəqliyyat və kommunal təsərrüfatı sahələrində pullu xidmətlər göstərmək hüququna malikdirlər.

Yerli büdcələrin xərc hissələri məqsədli təyinatına görə kapital qoyuluşlarına, cari xərclərə və borc öhdəliklərinin ləğvi üzrə xərclərə ayrılır. Xərclər, əsasən, mədəniyyət, təhsil, sosial təminat, səhiyyə, kommunal və digər xidmətlərə, yolların tikintisi və saxlanması, ekoloji və inzibati xərclərə ayrılır. Yerli büdcələrin xərclərinin həcmi ölkənin iqtisadi və sosial həyatında yerli özünüidarətmə orqanlarının yolunu əks etdirir.

Yerli özünüidarətmələrin vergi yolu ilə gəlir əldə etməsi mexanizmi olduqca mürəkkəb olmaqla bərabər bələdiyyələrin vergi toplanmasının dünya təcrübəsində geniş yayılan bir neçə əsas metodu mövcuddur. Buraya sərhədsiz vergiqoyma səlahiyyətinin verilməsi metodunu aid etmək olar. Bu metodla bələdiyyələr heç bir maneə və əngəllərə rast gəlmədən öz iradələri və düşüncələri ilə vergiqoyma səlahiyyətlərinə malik olurlar. Ancaq bu model nəzəri çərçivədən kənara çıxmıyaraq təcrübədə özünə yer tapmamışdır. İqtisadçı alim H.Riçin fikrincə, “tam rəqabət sistemi” adlanan bu metodu mənimsəyən ABŞ və İsveçrədə də yerli özünüidarətmələrin vergiləmə fəaliyyətinə qadağalar qoyulmuşdur. Fikrimizcə, bu cür qadağa və maneələrin yaranma səbəbləri obyektivdir. Məsələn, bir yerli özünüidarətmə qurumu ancaq öz sərhədləri daxilində və imkanlarını aşmayacaq dərəcədə vergiqoyma həyata keçirə bilər. Dövlət, ən azı, onların sərhədləri xaricində qalan obyektlərin vergi tutmalarına qadağa qoymalıdır”.

Digər bir metod isə vergi mənbələrinin paylaşdırılmasıdır. “Ayırma sistemi” kimi də adlandırılan bu metodun əsası vergilərin mərkəzi və yerli özünüidarətmələr arasında paylaşdırılmasıdır. Bu fikrin banisi XIX əsrdə Prussiyanın maliyyə naziri olmuş Von Migeldir.

Vergi mənbələrinin paylaşdırılmasının aşağıdakı müsbət tərəfləri vardır:

- ✓ bələdiyyələrin maliyyə muxtariyyətinə sahibolma imkanı;
- ✓ yerli cavabdehlik və məsuliyyət hissənin artması.

Mərkəzi idarə vergilərinin bəzilərindən müxtəlif üsullarla pay verilməsi. Fransızların “ortağ fondlar” adlandırdıqları bu üsulda vergilər bir idarə tərəfindən müəyyən olunur və yığılır, daha sonra bəzi vergilərdən müəyyən kriteriyalar üzrə yeri özünüidarətmələrə pay ayrılır. Bu zaman ortaya maraqlı problem çıxır. Vergiləri toplamaq vəzifəsi unitar dövlətlərdə mərkəzi hakimiyyət orqanlarına aiddir. Ancaq ayrı-ayrı dövlətlərdə bu fərqli olur.

Bu metodun əsas üstünlüyü ikili vergitutmanın qarşısını almasıdır. Vergilər bir idarə tərəfindən yığıldığından eyni vergi obyektindən ikinci dəfə vergi tutmaq problemi yaranmır.

Bu metodun çatışmayan cəhəti budur ki, vergilərdən pay verən idarə pay alan idarəni özündən asılı vəziyyətə salır. Paylaşmanın xüsusiyyətlərini - xüsusilə payın miqdarını mərkəzi idarə təkbəşinə müəyyən etdiyindən nəticə yerli özünüidarətmələrin zərərinə olur.

Başqa bir metod yüzdəbirlər metodudur. Fransızca “centime additionel”-in mənası dilimizdə “yüzdəbirlər”dir. Bu metodun əsası yerli özünüidarələrə mərkəzi idarələr tərəfindən toplanan bəzi vergilərə, özlərinə aid olmaq üzrə əlavə bir vergi artırmaq səlahiyyətinin verilməsidir. Əlavə ediləcək verginin həcmi öz tələblərinə uyğun olaraq müəyyən edən bələdiyyələdirsə, bunları toplayıb onlara paylayan mərkəzi hakimiyyət orqanlarıdır. Metodun digər bir maraqlı cəhəti verginin hesablanmasıdır.

Bələdiyyələrin yerli ərazi əhalisindən toplayacaqları vergi və ödənişlərin növləri və yuxarı hədləri qanunla müəyyən olunmaqla bərabər, onların yığılması və istifadəsi bələdiyyələrin ixtiyarına verilmişdir. Yəni bələdiyyələr özlərinin

maliyyə vəziyyətlərindən asılı olaraq maksimum həddi aşmamaq şərti ilə vergilərin faizini tənzimləyirlər.[16, 148]

İnkişaf etmiş ölkələrdə vergilərin yerli özünüidarəetmələrin büdcə gəlirlərində çəkisi 10 faizlə (Avropanın ən aşağı göstəricisi İtaliyadadır) 50 faiz, bəzən 70 faiz arasında dəyişir.

Beynəlxalq İqtisadi sistemə dinamik inteqrasiya olunan ölkəmiz də beynəlxalq maliyyə qurumlarının və bir sıra ölkələrin səxavətindən bəhrələnib.

Beynəlxalq maliyyə institutlarının maliyyə sistemindəki rolu mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahədə əsas yeri beynəlxalq maliyyə institutu olan BVF, Dünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və İslam İnkişaf Bankı tutur.

Beynəlxalq maliyyə institutlarının yaranması beynəlxalq maliyyə-valyuta sisteminin inkişafından kənarında mövcud olmur. BVF-nin məqsədləri qarşılıqlı fəaliyyət və məsləhətləşmələrlə beynəlxalq valyuta əməkdaşlığına yardım etmək, valyuta kurslarının stabilliyinə, valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsinə, üzv ölkələrin ödəniş balansmdakı defisilin müddət və həcmi ixtisar etməkdir.

Bəzi ölkədə bu gəlirlər daha da genişlənmə bilər. Bu genişlənmə ölkə ərazisində dövlətə və bələdiyyələrə yüklənən öhdəliklərlə bağlıdır. Ümumiyyətlə, XIX əsrdən formalaşan klassik iqtisadi fikir dövlətin vəzifələrinin bir sıra məsələlərdən ibarət olduğunu göstərdi. Hesab edilirdi ki, dövlət, habelə bələdiyyə öz vətəndaşlarını xarici və daxili təhlükələrdən qorumalı və bəzi ictimai müəssisə və təşkilatları saxlamalıdır.

Dövlət və bələdiyyə büdcədən kənar fondlarını aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək məqsədmüvafiq hesab edilir:

a) Müddətinə görə:

- daimi,
- müvəqqəti;

b) Məqsədlərə görə:

- sosial müdafiə,

- iqtisadi,
- digər;
- c) Mənsubiyyətə görə:
 - mərkəzi,
 - yerli.

Məsələn, Babiç və Pavlova büdcədənənar fondlara - sosial, iqtisadi, sahə və sahələrarası fondları aid edirlər, büdcədənənar fondların təsnifatı məsələsinə Romanovski daha düzgün yanaşır. Romanovski büdcədənənar fondların fəaliyyətini müddətinə, mənsubiyyətinə, məqsədlərə görə təsnifləşdirir. Romanovski göstərir ki, fəaliyyət müddətinə görə fondlar daimi və müvəqqəti, məqsədlərinə görə sosial, sığorta, investisiya, iqtisadi, kredit və s. bölünür.

Fikrimizcə, mövcud şərtləri və maliyyənin izahına aid müasir yanaşmaları nəzərə alsaq, bələdiyyə maliyyəsinin mahiyyətini belə xarakterizə etmək olar: “Dövlət və bələdiyyə maliyyəsi - ictimai məhsullar istehsalını və başqa ictimai idarəetmə funksiyalarının gerçəkləşməsi üçün zəruri olan pul resurslarının formalaşması və istifadəsi prosesi və bu prosesin effektiv idarə edilməsidir.” Şərhdən aydın olur ki, ictimai maliyyə ictimai məhsullar istehsalı üçün maliyyə təminatı yaratmalıdır.

Bütün bu şərtləri nəzərə almaqla, dövlət və bələdiyyə maliyyə sistemini ictimai maliyyə fondlarının formalaşdırılması və effektiv xərclənməsi üçün zəruri olan institutların məcmusu kimi qeyd etmək olar, Bələdiyyə maliyyəsi bələdiyyənin başlıca hərəkətverici mənbəyidir və belə mənbənin olmaması və ya zəif olması bələdiyyələrin fəaliyyətinə ən ciddi təsir göstərən amillərdəndir.

Fikrimizcə, dövlət müntəzəm olaraq özünün maliyyə tarazlaşdırması sistemlərini nəzərdən keçirməli, resursların və xərc ehtiyaclarının qeyri-bərabər bölgüsünün mənfi nəticələrini effektiv şəkildə aradan qaldırmaq onu yaradan səbəbləri tapmalıdır. Ölkəmizdə yerli özünüidarəetmə sistemi birpilləli olduğundan burada maliyyə tarazlaşdırılması əsasən şaquli şəkildə - dövlət və yerli orqanlar arasında aparılmalıdır. Tarazlaşdırma sistemi elə şəkildə qurulmalıdır ki, bu, bələdiyyələrin maliyyə imkanlarını sarsıtmasın, dövlətdən

tam asılı vəziyyətə salmasın, yerli özünüidarə qurumlarını çeşidli xidmətlər göstərməkdən çəkindirməsin, vergi yığımına stimulu azaltmasın.

Xərc ehtiyaclarına görə tarazlaşdırma transfertlərin verilməsində baza rolunu minimum yerli büdcə təminatım oynayır, “Minimum yerli büdcə təminatı” - minimum zəruri ehtiyacların ödənilməsi üçün yerli büdcə xərclərinin bir nəfərə düşən həcmilə müəyyən olunur. Həmin göstəricinin mahiyyəti budur ki, xüsusi gəlir bazasının miqyasından asılı olmayaraq bütün yerli özünüidarə qurumları əhaliyə dövlətin müəyyənləşdirildiyi ictimai xidmətləri çatdırmağa borcludur. Bu o xidmətlərdir ki, onların göstərilməsi istisnasız olaraq bələdiyyələrin sərəncamına verilir.

Beynəlxalq təcrübədə büdcələrarası transfertlərin populyar növlərindən biri də paylı vergilərdir. Bu cür transfertlərin mahiyyəti odur ki, mərkəzi hökumət bir sıra dövlət vergilərindən qanunvericiliklə müəyyən edilmiş normativə uyğun olaraq bələdiyyələrə ayırma edir. Paylı vergilərin tətbiqinin əsas üstünlüyü odur ki, bu sistemin tətbiqi şəraitində bələdiyyələr öz ərazisində sahibkarlığın inkişafına, vergi bazasının dəqiq müəyyən olunmasına öz töhfələrini verirlər. Çünki vergilərin həcmnin artmasına proporsional olaraq yerli büdcələrə ayrımlar da genişlənilir: Ölkəmizin müvafiq qanunvericiliyində paylı vergi sisteminin tətbiqilə bağlı hər hansı hüquqi norma və mexanizm nəzərdə tutulmur.

İstər inkişaf etmiş, istərsə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə transfertlər yerli özünüidarə orqanlarının maliyyələşməsində mühüm rol oynayır. Əksmərkəzləşmənin təbii hesab edilən çatışmazlıqlarını aradan qaldırmaq və məıfi təsirlərin qarşısını almaq baxımından transfertlərin rolu danılmazdır.

Ümumiyyətlə, təcrübədə bələdiyyələrə dövlət büdcəsindən dotasiya ayrılmasının mövcud mexanizminin tətbiqində xeyli çatışmazlıqlar müşahidə olunur. Həmin çatışmazlıqları ümumiləşdirilmiş formada aşağıdakı kimi göstərmək olar.

Dotasiyaların ayrılması zamanı hansı prinsipdən istifadə edilməsi qeyri-müəyyəndir. Aparılmış tədqiqatların, statistik təhlillərin və keçirilmiş sorğuların

nəticələri göstərir ki, dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə dotasiyaların ayrılması qanunvericilikdə nəzərdə tutulan meyarlardan istifadə edilmir. Dotasiyaların ayrılması zamanı tətbiq edilən prinsip məlum deyil. Elə bələdiyyələr var ki, əhalisinin sayında dəfələrlə fərq olmasına baxmayaraq aldıkları dotasiyaların həcmi eynidir və yaxud da əksinə. Əhalisinin sayı eyni olan bələdiyyələrin aldıkları dotasiyanın həcmində dəfələrlə fərq var.

Dotasiyaların ayrılmasının mövcud meyarları ədalətli şaquli maliyyə tarazlaşdırmasını özündə tam əks etdirmir. Qanunvericiliyə görə dotasiyalar əhalinin sayı və ölkənin maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasında bələdiyyənin xüsusi çəkisi əsasında bölüşdürülür. Halbuki ölkədə dağlıq və ya düzənlik ərazilərdə yerləşən, infrastrukturunu yaxşı və ya pis olan, ərazisi böyük və ya kiçik olan bələdiyyələr mövcuddur. Bütün bu və digər amillər dotasiyaların ayrılması zamanı nəzərə alınmalıdır. Dotasiyaların ayrılması zamanı çoxlu sayda meyarlardan (adambaşına düşən vergi potensialı, ərazidə infrastrukturun vəziyyəti, demoqrafik şərait, ərazinin sahəsi və s.) istifadə oluna bilər. Əksər hallarda dotasiyalar yerli büdcənin xərc

ehtiyaclarını ödəmək iqtidarında deyil, əsasən simvolik xarakter daşıyır.

Bələdiyyə orqanları qanunvericiliklə əhalini konkret ictimai xidmətlərlə təmin etmək öhdəliyini daşıyırsa, bunun üçün onlar ilk növbədə, zəruri maliyyə resurslarına malik olmalıdır. Bu baxımdan istənilən ölkədə bələdiyyələrin öz səlahiyyətlərini effektiv həyata keçirməsinin ən zəruri şərtlərindən biri həmin qurumların yetərli maliyyə potensialına malik olmasıdır. Transfərtlər sisteminin qurulması və idarə edilməsinin əsas struktur elementinə diqqət yetirmək lazımdır. Yerli özünüidarə orqanlarına ediləcək transfərlərin həcmının müəyyənləşdirilməsi və transfərlərin çoxlu sayda yerli özünüidarə orqanı arasında bölüşdürülməsi bu sistemə daxildir.

Bəzi ölkələrdə yerli büdcələrə ayrılan transfərlərin məbləği üçün minimum normalar da müəyyənləşdirilir. Xorvatiyada bələdiyyələr üçün transfərlərin cəlbedici sxemi mövcuddur. Bu ölkədə ayrı-ayrı nazirliklər öz səlahiyyətləri daxilində olan problemləri həll etmək üçün bələdiyyələrə məqsədli qrantlar verir

və bu, büdcədə ayrıca maddədə əks etdirilir, eyni zamanda yerli infrastrukturun inkişafı məqsədilə yerli özünüidarə qurumları Regionların İnkişafı Fondundan vəsait ala bilərlər.

yararlanmaları üçün transfert sisteminin düzgün qurulması və idarə edilməsi zəruridir.

Məqsədli transfertlər ünvanlı olur və konkret xidmətlərin göstərilməsi üçün təqdim olunur.

1.3.Xarici ölkələrdə yerli büdcələrin vergi gəlirlərinin tənzimlənməsi istiqamətləri

Qərb ölkələrdə yerli vergilərin dərəcə və strukturunun təhlili onları aşağıdakı əsas qruplara ayırmaq imkanı verir.

Birinci, yalnız bələdiyyə ərazisində toplanan fərdi vergilər. Bu həm birbaşa, həm də dolaylı vergilər ola bilər.

Əsas birbaşa vergilər bunlardır: əmlak vergisi, mədən vergisi, torpaq vergisi, miras və bəxşiş vergisi. Dolaylı vergilər isə olduqca rəngarəngdir. O həm universal aksiz, yəni satışdan ümumi vergi, həm də xüsusi aksizlər kimi təqdim edilir.

ABŞ-da satışdan olan vergi ştat və şəhərlərin mühüm gəlir mənbələrindən biri olmaqla şəhərlərarası nəqliyyatın infrastrukturunun inkişafı üzrə xərclər ödənilir [26, s. 32].

İkinci qrupa mehmanxana, tamaşa, nəqliyyat növlərinə görə müxtəlif növ kommunal yığımlar daxildir. ABŞ istehlak vergiləri arasında avtomobillərin qeydiyyatına görə vergi, avtomobillərin dayanacağına görə vergi, yanacağa görə aksizlər, avtomobil yollarından istifadəyə görə vergini qeyd etmək olar. Avtomobil yollarından istifadəyə görə vergi daxilolmalarının məbləği ştat və şəhərlər arasında bölüşdürülür. Vergi dərəcəsi avtomobilin çəkisindən

asılıdır.

Nəhayət axırıncı qrupa daxil olan yerli vergilər fiskal xarakter daşımır və yerli idarəetmə orqanlarının siyasətini müəyyən edir. Bu əsasən ətraf mühitin qorunmasına yönəldilmiş ekoloji vergilərdir [26, s. 12].

Daşınmaz əmlaka görə vergi demək olar ki, 130 ölkədə tutulur. Əksər ölkələrdə bu vergidən daxil olan vəsaitlər İspaniyanın bütün səviyyədən olan hakimiyyət strukturunun ümumi vergi daxilolmalarının üçdə birini təşkil edir. Belə ki, əksər xarici ölkələrdə bu vergi yerlidir və onun tutulmasından olan vəsaitlər yerli hakimiyyət orqanlarının büdcə gəlirlərinin əsas maddəsinə təşkil edir.

Hətta bu vergiyə federal statusu verilməsinə baxmayaraq bu vergidən daxilolmalar bütün səviyyəli büdcələr arasında bölüşdürülür. Bəzi ölkələrdə daşınmaz əmlaka görə vergi büdcə gəlirlərinin 90 faizindən çox olur [26, s. 32]. Xarici ölkələrin vergi siteminin vergi qanunvericiliyində vergituma obyekt kimi torpaq, bina və qurğular müəyyən edilmişdir. Bir çox hallarda vergi ödəyiciləri kimi əmlakın sahibi müəyyən edildiyi halda, bəzi ölkələrdə daşınmaz əmlakı icarəyə götürən, yaxud onun sahibi ilə icarədar birgə ödəyirlər.

Vergitutma bazası müəyyən edilərkən adətən vergitutulan obyektin bazar dəyərindən istifadə olunur ki, bu da xarici mütəxəssislərin fikrincə, həmin daşınmaz obyektin tam bərpası üçün tələb olunan xərclərin hesablanmasına stimullaşdırır. Vergitutma obyektinin dəyəri müəyyənləşdirilərkən adətən ifərdi olaraq hər bir obyektin deyil, obyektin dəyərinin standart hesablanmasının kütləvi qiymətləndirilməsi üsulundan istifadə edilir. Bu qiymətləndirmə üsulu vergi inzibatçılığının əsas vəzifəsinə, yəni cəmiyyət üçün məsrəfləri minimallaşdırmaqla olduca çox sayda vergi toplamaq prinsipinə uyğun gəlir.

Xarici ölkələrdə həmçinin daşınmaz əmlaka görə vergi güzəştlərinin təqdim edilməsi də fərqlidir. Məsələn, vergi ödənişindən həm obyektlər, həm də vergi ödəyicisinin özü azad edilə bilər. Adətən vergi güzəştinin təqdim edilməsində üstünlük vergi ödəyicilərinə deyil, daşınmaz əmlakın özünə verilir. Eyni zamanda bəzi ölkələrdə bu variantların hər ikisindən istifadə olunur.

Əksər ölkələrdə ictimai ehtiyaclar üçün nəzərdə tutulmuş mədəniyyət, təhsil obyektləri, dövlət idarəetmə obyektləri, dini obyektlər vergidən tam və ya qismən azad edilir. Bəzi fəaliyyət növlərini stimullaşdırmaq məqsədilə güzəştlər konkret müddətlərə verilir. Daşınmaz əmlakın vergiyə cəlb edilməsinin konkret sistemi iqtisadi, siyasi və sosial şəraitdən asılı olaraq, hər bir ölkədə bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir.

Böyük Britaniyada sahibkarlıq fəaliyyətinin göstərilməsi üçün istifadə olunan əmlaka görə vahid vergi tutulur. Bu ölkədə vergitutma bazası kimi təxmin edilən illik icarə haqqının məbləği götürülür. Ticarət, biznes, peşəkar fəaliyyət məqsədləri üçün göstərilmiş daşınmaz əmlaka görə ödənilən vergi kompaniyanın gəlirlərinə görə verginin hesablanması üçün əsas kimi götürülə bilər [28, s. 12].

Fransada üç fərqli vergilər tutulur: əmlak vergisi, tikinti aparılan və aparılmayan torpaq sahəsinə görə vergi, mənzil vergisi.

Əmlak və mənzil vergiləri fərqli vergi növləridir mənzil sahibindən eyni zamanda tutula bilər. Bütün hallarda yerli hakimiyyət vergi dərəcəsinə mövcud vergitutma bazasına və təxmin edilən büdcə xərclərinə əsasən müəyyən edilir.

Danimarkada yerləşən daşınmaz əmlak eyni zamanda daşınmaz əmlaka görə bir neçə vergiyə (daşınmaz əmlaka görə əyalət verisi; ofis, otel, zavod, emalatxana və digər kommersiya məqsədləri üçün istifadə olunan daşınmaz əmlaka görə yerli vergi) cəlb edilə bilər. Hər bir yerli özünü idarəetmə orqanı üçün vergi dərəcələrinin seçimində geniş səlahiyyət verilmişdir və əmlakın dəyərinin 0,1-0,9 hissəsini təşkil edir. Fərdi mülkiyyətdə olan və kommersiya məqsədləri üçün istifadə olunan əmlak üçün fərqli vergi dərəcələri tətbiq edilə bilər.

Əgər mülkiyyət kommersiya məqsədləri üçün istifadə olunarsa, onda daşınmaz əmlaka görə vergi kompaniyaların mənfəət vergisi, fiziki şəxslər üçün isə gəlir vergisi üzrə çıxılmalar üçün əsas kimi əsas götürülə bilər. Vergidən azad olmalar yeni binanın tikildiyi dövrdə yeni binalara görə də təqdim edilə bilər.

Vergi dərəcəsi orta hesabla şəhərdə yerləşən əmlak üçün 0,4, kənd yerlərində 0,3 və daha çox vergi dərəcələri tətbiq edilə bilər [29, s. 33].

İsveçdə daşınmaz əmlaka görə dövlət vergisi yaşayış, kommersion və istehsal məqsədləri üçün istifadə edilən bütün daşınmaz əmlak növlərinə görə ödənilir

Vergitutma bazası – xaricdə yaşayış sahəsi üçün müvafiq vergi ilindən əvvəlki iki il ərzində əmlakın qiymətləndirilmiş dəyəri olmaqla, onun bazar dəyərinin 75 faizini təşkil edir.

Vergi dərəcəsi icarəyə götürülmüş mənzillərə və mənzillərin bloklarına görə evlərə 1,3 faiz, kommersion məqsədləri üçün istifadə olunan binalara görə 1,0 faiz və sənaye mülkiyyətinə görə 0,5 faiz təşkil edir.

Yeni yaşayış binaları ilk beş il vergidən azad edilir, növbəti beş ildə isə vergi dərəcəsi bazanın 50 faizini təşkil edir. Təqdim edilən bütün güzəştlər daşınmaz əmlaklara aiddir. Vergi kompaniyanın gəlirlərinə görə verinin hesablanması üçün əsas kimi götürülə bilər. ABŞ-da əmlak vergisi orta hesabla əmlakın dəyərinin 1/4 təşkil edir. Vergi qraflıq, şəhər, məktəb büdcələrinə daxil olur. ABŞ iki ştatında bir neçə il ərzində yeni aparılan tikililər vergidən azad olunur [30, s. 33].

Yaponiyada daşınmaz əmlaka görə vergi hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən vahid dərəcə ilə, əmlakın dəyərinin 1/4 qədər ödənilir. Onun yenidən qiymətləndirilməsi üç ildən bir aparılır, vergitutma bazasına həm torpaq, həm də onun üzərində yerləşən daşınmaz əmlak daxil edilir. Yeni tikilmiş mənzillər bir neçə il ərzində vergidən azad edilir. Yaponiyada güzəştlər yalnız daşınmaz əmlaklara görə verilir [32, s. 44]. Eyni vergi növləri müxtəlif iqtisadi şəraitdə və müxtəlif iqtisadi subyektlər üçün özünü fərqli göstərir.

Qərbdə bu verginin əsas ödəyiciləri gəlirləri əsasən güzəştli yollarla (əsas hissəsi nağdsız qaydada vətəndaşın bankdakı hesabına köçürmək yolu ilə əmək haqqı şəklində) əldə edən əhəlinin orta təbəqəsidir. Bundan başqa, əksər qərb ölkələrində iqtisadiyyatın inkişaf edir, əhəlinin gəlirləri və müxtəlif növ sosial yardımların payı artmaqda olduğu üçün vergi dərəcələrinin yuxarı olması özünü

döğruldür və funksional olaraq hakimiyyət tərəfindən bazarın tənziqlənməsi və artıq tələbatın azaldılması məqsədləri üçün istifadə edilir.

Fikrimizcə, xarici ölkələrin vergitutma təcrübəsinin təhlili ölkəmizdə yerli vergilərin tutulması mexanizmində müəyyən islahatların aparılması üçün faydalı ola bilər. Qərb ölkələrində yerli ödənişlərin ümumi həcmi istənilən bələdiyyə büdcəsinin 2/3 təşkil edir. Büdcə gəlirlərinin yerdə qalan hissəsi daha yuxarı inzibati səviyyələrdən (ştatlarda, federal torpaqdan, federasiyadan) ayrılmış transfertlət hesabına tamamlanır. Xaricdə həmçinin oyun biznesindən, mehmanxanalardan, maşın dayanacaqlarından vergi, avtomobillərin qeydiyyatından yığımlar tutulur.

Bələdiyyələrin maliyyə təminatının xarici praktikası göstərir ki, yerli yığımların hazırlanmış sistemi ərazilərin inkişafına, istehlak tələbatının və əhalinin həyat səviyyəsinin artımına şərait yaradır. Xarici ölkələrin müasir yerli vergitutma sistemi əsasən klassik prinsiplərə əsaslanır (xüsusiləyerdə xüsusi mülkiyyət obyektlərinin az olduğu, onlar tərəfindən əsasən əmlak vergisi ödənilirdi, məhdud səviyyədə dolaylı vergilərin ödənilirdi yerlərdə).

Xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dövlət vergilərindən fərqli olaraq, bir qayda olaraq yerli vergilər çoxsaylı və reqressiv olması ilə xarakterixə olunur. Məsələn, Fransada əllidən, İtaliyada yetmişdən çox, Belqiyada isə yüzə yaxın müxtəlif yerli vergi tutulur. Həmin ölkələrdə bu vergilərdən daxilolmaların məbləği yerli büdcə gəlirlərinin 30-60 faizini, ABŞ isə 65faizini təşkil edir. Böyük Britaniya isə istisna təşkil edir, çünki bu ölkədə yalnız istehsal və qeyri-stehsal təyinatlı daşınmaz əmlakın mülkiyyətçiləri və icarədarlarından tutulan əmlak vergisi üstünlük təşkil edir [34, s. 15].

II FƏSİL: Yerli büdcələrin vergi gəlir mənbələrinin fəaliyyəti və tənzimlənməsinin tətbiqi aspektləri

2.1 Bələdiyyə orqanlarının maliyyə təminatı kimi yerli vergilər və digər ödənişlərin təhlili

Bələdiyyə orqanları öz fəaliyyətini bələdiyyə üzvlərinin iştirakı və onlardan seçilmiş xüsusi komissiyalar həyata keçirir. Yerli idarə etmə orqanları müstəqildilər və birbaşa dövlət hakimiyyəti orqanlarına daxil deyildir. Bələdiyyələr ümumilikdə sosial müdafiə, iqtisadi-sosial inkişaf məsələlərini həll edilməsi yolları ,bundan başqa ekologiya problemlərinin həlli yollarının həlli yollarını həyata keçirir.

Bələdiyyələr qanunla təyin edilmiş müəyyən ərazi daxilində yerli özünü idarə etmə orqanıdır və öz şəxsi mülkiyyətə , yerli büdcəsi və seçki orqanı vardır. Bələdiyyələrin yaradılması Azərbaycanın dövlət quruculuğunda və idarəetmə rejimində yerni bir mərhələyə qədəm qoymuşdur. Bələdiyyələr yaradılarkən onlara hər birinə uyğun olaraq öz fəaliyyətində müstəqillik verildiyini, eyni zamanda məsuliyyət və öhdəliklərinin olduğunu daha öncə də vurğulamışdıq.

Blədiyyələr yerli büdcələrinin formalaşmasını öz mülahizəri və yerli şəraitə uyğun olaraq həyata keçirir. Lakin yerli büdcələrin müstəqilliyi o demək deyildir ki bələdiyyə qərarları əlahəddə keçirilir və dövlət orqanları ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Yerli büdcə orqanları ilə dövlət orqanları ilə və dövlət büdcəsi ilə sıx əlaqədardır. Əsas əlaqələrdən biri də ondan ibarətdir ki bələdiyyə orqanlarının sosial və iqtisadi statistik göstərciləri müvafiq dövlət orqanlarına nümayiş etdirməkdir. Maliyyə büdcə qanunvericiliyə müvafiq olaraq yerli büdcələrin xərclər planı və istiqamətlərin büdcə təsnifatları bələdiyyələr tərəfindən hazırlanır və özləri müəyyən edilir [16, s 25].

Bələdiyyələrin qarşında duran vəzifə və öhdəlikləri həyata keçirmək üçün müxtəlif şərtlər tələb olunur. Fikrimizcə, bu şərtlərdən ən əsasını yerli özünü idarə etmə orqanlarının geniş maliyyə potensialına malik olması təşkil edir. Bələdiyyə maliyyəsi – yerli əhəmiyyətli problemlərin həllinə yönələn maliyyə resurların yaradılması, bölgüsü və istifadəsi ilə bağlı əmələ gələn sosial-iqtisadi münasibətlərin ümumilikdə məcmusudur.

Bələdiyyələrin fəaliyyətinin əsas prinsipi kimi müvafiq ərazi bölgüsünə uyğun olaraq, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş şəkildə bölüşdürülən bələdiyyə ərazilərində əhalinin rifahının təmin olunması məqsədi ilə bir sıra səlahiyyət və vəzifələr verilmişdir. Qanunvericilikdə də göstərildiyi kimi bu öhdəlik və səlahiyyətləri yerinə yetirmək üçün bələdiyyələrin maliyyə resurslarına malik olmaları mütləq şərtidir.

İndi isə ölkə ərazisində bələdiyyələrin yerli büdcəsinə daxil olan gəlirlərin və xərc öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini statistik göstəricilərə əsasən təhlil etməyə çalışsaq.

2015-2017-ci illərdə ölkə üzrə bələdiyyə büdcələrinin gəlirləri

(min manatla)

Göstəricilərin adları	İlin əvvəlindən								
	Daxil olmuşdur			Əvvəlki ilin eyni dövrünə nisbətən faizlə			Büdcə gəlirlərinin yekununda xüsusi çəkisi (faizlə)		
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2015	2016	2017
Yerli büdcənin gəlirləri – cəmi	30803.9	31617.2	36079.4	62.8	102,7	114,1	100.0	100	100
Vergi daxilolmaları	11580.7	12989.1	14624.2	96.3	112,2	112,6	37.6	41,1	40,5
O cümlədən									
fiziki şəxslərdən torpaq vergisi	5281.3	5982.5	6468.0	76.8	113,3	108,1	17,1	18,9	17,4
fiziki şəxslərdən əmlak vergisi	5928.3	6693.7	7761.7	130.7	112,9	116	19,2	21,2	21,5
yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədəv vergisi	370.8	312.4	393.8	60.2	84,3	126,1	1,2	1	1,1
bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan mənfəət vergisi	0.3	0.5	0,6	75.0	166,7	120	0.0	0.0	0.0
Vergi olmayan gəlirlər	17894.1	17532.5	20509.8	50.0	98	117	58.1	55,5	56,8
bələdiyyə mülkiyyətinə daxil olan əmlakın istifadəsindən gəlirlər	1,7	19	48,2	12.0	117,6	253,7	0.0	0,1	0,1
küçə (divar) reklamının yerləşdirilməsi və yayımı üçün ödənişlər	286.4	216.4	200.2	112,5	75.6	92,5	0.9	0,7	0,6
bələdiyyələr tərəfindən xüsusi ayrılmış torpaq sahəsində stasionar və ya səyyar ticarət, ictimai iaşə və digər	88,5	66.3	66.9	144,4	74,9	100,9	0,3	0,2	0,2
sanatoriya-kurort, mehmanxana və turizm xidmətlərinə	639,5	1003.7	1331.2	125,7	157	132,6	2,1	3,2	3,7
avtomobillərin dayanacaqları üçün ödənişlər	173,5	178.2	175.2	116,1	102,7	98,3	0,6	0,6	0,5
bələdiyyə əmlakının və torpağın özəlləşdirilməsindən və icarəyə	10300,6	10414.7	13136.5	41,3	101,1	126,1	33,4	32,9	36,4
O cümlədən									
□ bələdiyyə əmlakının və torpağın özəlləşdirilməsindən	6701.5	6440.3	8737.4	32,7	96,1	135,7	21,8	24	24,2
□ bələdiyyə əmlakının və torpağın icarəyə verilməsindən	3599.0	3974.5	4399.0	80,7	110,5	110,7	11,7	12,6	12,2
fiziki və hüquqi şəxslərin maliyyə yardımları	1224.7	4993.9	365.3	26,6	96,5	57	4	15,8	1
Digər gəlirlər	1329.1	1095.5	945.3	104,8	82,4	86,3	4,3	3,5	2,6

2015-2017-ci illərdə ölkə üzrə bələdiyyə büdcələrinin xərcləri

(min manatla)

Göstəricilərin adları	İlin əvvəlindən								
	Xərclənmişdir			Əvvəlki ilin eyni dövrünə nisbətən faizlə			Büdcə xərclərinin yekununda xüsusi çəkisi (faizlə)		
	2015	2016	2017	2015	2016	2017	2015	2016	2017
Yerli büdcənin xərcləri – cəmi	30882.5	31328.6	35711.5	62,1	101,5	114	100	100	100
O cümlədən									
yerli özünüidarəetmə orqanının saxlanılmasına	16959.4	18984.6	21092.7	82,5	112	111,1	54,9	60,6	59,1
təhsil xərcləri	90,6	79,3	75,7	44,7	87,5	95,5	0,3	0,3	0,2
səhiyyə xərcləri	19,8	21,9	16,1	44,2	110,6	73,5	0,1	0,1	0
sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri	1242.4	1250.6	1247.3	86	100,7	99,7	4	4	3,5
o cümlədən:									
<i>sosial müdafiə xərcləri</i>	<i>574.5</i>	<i>655.2</i>	<i>530.9</i>	<i>0</i>	<i>114</i>	<i>81</i>	<i>1,9</i>	<i>2,1</i>	<i>1,5</i>
<i>sosial təminat xərcləri</i>	<i>667.8</i>	<i>595.4</i>	<i>716.3</i>	<i>0</i>	<i>89,3</i>	<i>120,3</i>	<i>2,2</i>	<i>1,9</i>	<i>2</i>
mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyətlə bağlı xərclər	372,2	397,7	438,9	47,4	106,9	110,4	1,2	1,3	1,2
mənzil-kommunal təsərrüfatı xərcləri	7208.6	5652.8	7146.2	37,4	78,4	126,4	23,3	18	20
o cümlədən:									
<i>mənzil təsərrüfatı xərcləri</i>	<i>1094.4</i>	<i>1100.9</i>	<i>1381.0</i>	<i>0</i>	<i>100,6</i>	<i>125,4</i>	<i>3,5</i>	<i>3,5</i>	<i>3,9</i>
<i>yanacaq və enerji xərcləri</i>		<i>10,5</i>			<i>0</i>			<i>0</i>	
<i>kommunal təsərrüfatı xərcləri</i>	<i>6114.2</i>	<i>4551.8</i>	<i>5765.2</i>	<i>0</i>	<i>74,5</i>	<i>126,7</i>	<i>19,8</i>	<i>14,5</i>	<i>16,1</i>
kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi xərcləri	368,1	402,1	470,6	52,2	109,2	117	1,2	1,3	1,3
nəqliyyat və rabitə xərcləri	2766.8	2183.4	2588.1	59,5	78,9	118,5	9	7	7,2
digər xərclər	1854.6	2345.9	2635.9	90	126,5	112,4	0,6	7,5	7,4
Profisit (+), kəsir (-)	-78,6	-288,6	367,9	0			0		

Əvvəlcə ümumilikdə, sonra isə büdcə vergi daxilolmalarını təhlil edək.

2.1 sayılı cədvəlin məlumatlarından göründüyü kimi ölkə üzrə bələdiyyə büdcələrinin gəlirləri 2015-ci ildə 30803.9 min manat, 2016-cı ildə 31617.2 min manat, 2017-ci ildə isə 36079.4 min manat təşkil etmişdir. Rəqəmlərdən göründürü kimi ölkə üzrə bələdiyyələrin büdcə gəlirləri dinamik surətdə artmışdır. Belə ki, yerli büdcəyə 2016-cı ildə əvvəlki ilə nisbətdə 813,3 min manat, 2017-ci ildə isə əvvəlki ilə nisbətdə isə 4462,2 min manat çox vəsait daxil olmuşdur.

Həmin illərdə yerli büdcəyə daxil olmuş gəlirlərin əsas hissəsini vergi daxilolmaları təşkil etmişdir. Belə ki, təhlil aparılan illər üzrə vergi daxilolmaları müvafiq olaraq 11580.7 min manat, 12989.1 min manat, 14624.2 min manat təşkil etmişdir. Vergi daxilolmalarının büdcənin ümumi gəlirlərindəki xüsusi

çəkisi 2015-ci ildə 38 faizini, 2016-cı ildə 41 faizini, 2017-ci ildə isə 41 faizini təşkil etmişdir.

Bələdiyyə büdcəsinə ölkə üzrə fiziki şəxslərin torpaq vergisindən 2015-ci ildə 5281.3 min manat, 2016-cı ildə 5982.5 min manat, 2017-ci ildə 6468.0 min manat vəsait daxil olmuşdur. Rəqəmlərdən görüldüyü kimi bu vergi növündən daxil olan vəsaitlər dinamik şəkildə artmışdır. Bu verginin ümumi vergi daxilolmalarındakı xüsusi çəkisi həmin illər üzrə müvafiq olaraq 45,6%, 46% və 44% təşkil etmişdir.

Meyarların adları	Hesabat rübü müddətində əlavə edilmişdir	İlin əvvəlindən		
		Əlaqə və edilmişdir	Öncəki ilin həmin dövrü ilə müqayisədə% -lə	Ehtiyat maliyyə gəlirlərinin sonundakı kütləsi (faizlə)
Dövlət ehtiyat maliyyə gəlirləri – cəmi	8294.2	30803.8	62.9	100.0
Verginüfuzetmələri	4223.8	11580.6	96.4	37.7
Həmçinin:				
fiziki şəxslərdən ərazi vergisi	2125.2	5271.4	75.7	18.2
fiziki şəxslərdən mülk vergisi	2027.3	5928.4	130.6	19.3

yerli əhəmiyyətli inşaat mallarına görə mədən vergisi	69.8	37 0.7	60.3	1.3
Dövlətə aid olan şirkət və qurumlardan mənfəət vergisi	0.4	0.4	76.0	0.0
Vergi olmayan qazanclar	3727.1	17 894.2	51.0	58.2
Həmçinin:				
▪ dövlətə aid olan mülkün faydalanılmasından qazanc	1.8	1.8	12.0	0.0
▪ divar reklamının qoyulması və yayımı üçün xərclər	63.9	28 6.5	112.4	0.8
▪ bələdiyyələrin xüsusi ayırdığı ərazidə stasionar alış-veriş, başqa servislərə görə xərclər	27.2	88. 6	144.5	0.4
▪ mehmanxana, sanatoriyaturizm servislərinə görə xərclər	187.6	63 9.6	125.8	2.2
▪ maşınların dayanacaqları üçün xərclər	51.8	17 3.6	116.2	0.5
▪ dövlət mülkünün və ərazinin şəxsiləşdirilməsindən və kirəyə	2849.7	10 300.5	41.4	33.5

verilməsindən qazanc				
həmçinin:				
➤ <i>dövlət mülkünün və ərazinin şəxsiləşdirilməsindən</i>	1494.0	67 01.4	32.6	21.7
➤ <i>dövlət mülkünün və ərazinin kirayəyə verilməsindən</i>	1354.7	35 98.0	80.6	11.6
▪ <i>fiziki və hüquqi kəslərin maliyyə dəstəkləri</i>	70.7	12 24.8	26.5	4.0
Həmçinin:				
➤ <i>fiziki kəslərin maliyyə dəstəkləri</i>	59.6	10 93.5	24.0	3.5
➤ <i>hüquqi şəxslərin maliyyə dəstəkləri</i>	11.2	13 2.0	57.8	0.5
➤ <i>dünya üzrə qurumların və təsisatların maliyyə dəstəkləri</i>	1.5	1.5	1.4	0.0
➤ <i>AR-nın dövlət Ehtiyat maliyyəsindənəldə ediləndotasiyavə subvensiyalar</i>	473.2	51 77.9	99.4	16.7
Başqa gəlirlər	343.7	13 29.2	104.7	4.4

Cədvəl 2.3

2015-ci ildə ölkə üzrə bələdiyyə büdcələrinin gəlirləri (min manatla)

Fiziki şəxslərin əmlak vergisindən bələdiyyə büdcələrinə daxil olan vəsaitlər 2015-ci ildə 5928.3 min manat, 2016-cı ildə 6693.7 min manat, 2017-ci ildə isə 7761.7 min manat olmuşdur. Bu verginin büdcə vergi daxilolmalarındakı kütləsi isə uyğun olaraq 51%, 52% və 53% təşkil etmişdir. Göründüyü kimi fiziki şəxslərin əmlak vergisi büdcə vergi daxilolmalarının demək olar ki əsasını təşkil edir. Bu vergi növündən daxil olan vəsaitlərin fiziki şəxslərin torpaq vergisinə münasibətdə çox olmasının səbəbi vergi qanunvericiliyində edilmiş dəyişiklikdən sonra verginin əmlakın inventarlaşmış dəyərinə görə deyil, hər kvadrat metrinə görə hesablanması səbəb olmuşdur.

Meyarların adları	Hesabat rübü müddətində ödənməmişdir	İlin əvvəlindən		
		Sərf edilmişdir	Öncəki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə % -lə	Ehtiyat maliyyə ödənişlərini son unda kütləsi (faizlə)
Dövlət ehtiyat maliyyəxərcləri – cəmi	859	30882.	6	100.
	8.5	4	2.2	0
Həmçinin:				
▪ Dövlət idarəsinin saxlanılmasına	537	16959.	8	54.8
	1.4	5	2.6	
▪ təhsil ödənişləri	28.6	90.5	4	0.4

			4.6	
▪ səhiyyə ödənişləri	12.4	19.7	4 4.3	0.2
▪ sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri	358.5	1242.5	8 5.0	3.0
o cümlədən:				
▪ <i>sosial qoruma ödənişləri</i>	1 66.7	574.6	-	1.8
▪ <i>sosial təminat ödənişləri</i>	1 91.5	667.7	-	2.3
▪ mədəniyyət, məlumat, idman və başqa qruplara aid edilməyən sektorda fəaliyyətlə bağlı xərclər	4 133.	372.3	4 7.5	1.3
▪ mənzil-kommunal təsərrüfatı ödənişləri	165 4.7	7208.7	3 7.5	23.4
həmçinin:				
▪ <i>ev təsərrüfatı ödənişləri</i>	266. 5	1094.5	-	3.6
▪ <i>kommunal təsərrüfatı ödənişləri</i>	138 8.2	6114.3	-	19.7
▪ kənd təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq, meşə təsərrüfatı və təbiətin qorunması üçün ödənişlər	98.6	368.2	5 2.3	1.3
▪ nəqliyyat və rabitə ödənişləri	547. 5	2766.7	5 9.6	9.0
▪ başqa ödənişlər	394. 6	1854.7	9 0.0	5.0

Profisit (+), kəsir	- 305.4	-78.5	-	0.0
----------------------------	--------------------------	--------------	----------	------------

Cədvəl 2.4**2015-ci ildə ölkə üzrə bələdiyyə büdcələrinin xərcləri (min manatla)**

Yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi üzrə bələdiyyə büdcələrinə 2015-ci ildə 307,8 min manat, 2016-cı ildə 312,4 min manat, 2017-ci ildə 393,8 min manat vəsait daxil olmuşdur. Bu verginin büdcə vergi daxilolmalarındakı xüsusi çəkisi isə həmin illər üzrə müvafiq olaraq 3%, 2,4% və 3% təşkil etmişdir. Göründüyükimi bu verginin büdcə vergi daxilolmalarındakı mövqeyi çox zəifdir. Bu isə ölkə ərazisində əksər bələdiyyələrdə bu verginin ümumiyyətlə tutulmamasıdır.

Mənfəət vergisindən yerli büdcəyə daxil olan vəsaitlərin xüsusi çəkisi olduqca azdır. Bu vergidən bələdiyyə büdcəsin 2015-ci ildə 0,3 min manat, 2016-cı ildə 0,5 min manat, 2017-ci ildə isə 0,6 min manat vəsait daxil olmuşdur. Mənfəət vergisinin büdcə vergi gəlirlərindəki xüsusi çəkisinin az olması səbəbi isə heç də bütün bələdiyyələrin nəzdində müəssisə və təşkilatların olmamasıdır.

Yerli büdcə gəlirlərində xüsusi çəkiyə malik olan digər gəlir mənbəyi vergi olmayan gəlirlərdir. Təhlil edilən dövr ərzində vergi olmayan gəlirlərdən bələdiyyələrin yerli büdcəsinə müvafiq illər üzrə 17894.1 min manat, 17532.5 min manat və 20509.8 min manat vəsait daxil olmuşdur. Vergi olmayan gəlirlərin büdcə gəlirlərindəki xüsusi çəkisi müvafiq olaraq 58%, 55,4% və 57% təşkil

Meyarların adları	Hesabat rübü	İlin başlanğıcı	
		Daxi	Ü

	Müddətində nüfuz etmişdir	l olm uşdur	cəki il e i dövrü n bətən faizlə
Yerli büdcənin gəlirləri – cəmi	8546.2	3161 7.2	1 .7
Vergidaxilolmaları	4532.9	1298 9.1	1 .2
o cümlədən:			
Hər hansı bir şəxsdən torpaq vergisi	2322.7	5982 .5	1 .3
fiziki şəxslərdən əmlak vergisi	2145.2	6693 .7	1 .9
yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi	64.5	312. 4	8 3
bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan mənfəət vergisi	0.5	0.5	1 .7
Vergi olmayan gəlirlər	3675.2	1753 2.5	9 0
Həmçinin:			
▪ dövlət məxsus mülkün faydalanılmas ından gələn gəlirlər	9.4	19.0	1 .6
▪ divar reklamının olması və göstərilməsi üçün xərclər	48.2	216. 4	7 6
▪ bələdiyyələr tərəfindən xüsusi ayrılmış	19.8	66.3	7 9

torpaq sahəsində stasionar və ya səyyar ticarət, ictimai iaşə və digər xidmətlərə görə ödənişlər			
▪ sanatoriya-kurort, mehmanxana və turizm xidmətlərinə görə ödənişlər	303.9	1003	1
▪ avtomobillərin dayanacaqları üçün ödənişlər	46.5	178.	1
▪ bələdiyyə əmlakının və torpağın özəlləşdirilməsindən və icarəyə verilməsindən gəlirlər	2939.7	1041	1
o cümlədən:			
➤ <i>bələdiyyə əmlakının və torpağın özəlləşdirilməsindən</i>	1660.9	6440	9
➤ <i>bələdiyyə əmlakının və torpağın icarəyə verilməsindən</i>	1278.8	3974	1
▪ fiziki və hüquqi şəxslərin maliyyə yardımları	152.4	640.	5
o cümlədən:			
➤ <i>fiziki şəxslərin maliyyə yardımları</i>	88.4	492.	4
➤ <i>hüquqi şəxslərin maliyyə yardımları</i>	64.0	148.	1
▪ beynəlxalq təşkilatların və fondların maliyyə yardımları və qrantları	-	-	-
▪ Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən verilən dotasiya və subvensiyalar	155.3	4993	9

Digər gəlirlər	338.1	1095	8
		.5	4

etmişdir.

Cədvəl 2.5

2016-cı ildə ölkə üzrə bələdiyyə büdcələrinin gəlirləri (min manatla

Vergi olmayan gəlirlər arasında ən çox xüsusi çəkiyə malik olanlar bələdiyyə əmlakının (torpağın) özəlləşdirilməsindən (icarəyə verilməsindən) gəlirlər – 10300,6 min manat, mehmanxana, sanatoriyə və turizm servislərinə görə xərclər 639,5 – min manat, küçə reklamının qoyulması və yayımı üçün ödənişlər – 286.4 min manat, avtomobillərin dayanacaqları üçün ödənişlər 173,5 – min manat, bələdiyyələrin ayırdığı ərazidə stasionar alış-veriş, təşkilati iaşə və başqa servislərə görə ödənişlərdir – 88,5 min manat.

Meyarların adları	Hesabat rübü	İlin başlanğıcında		
		Xərclənmişdir	Öncəki ilin Həmin mərhələsi nisbətən %-lə	Ehtiyat maliyyə Ödənişlərini son unda kütləsi (faiz)
	Müddətində sərflənmişdir			

				lə)
Yerli büdcənin xərcləri – cəmi	863 9.1	31328. 6	101. 5	100. 0
Həmçinin:				
▪ Dövlət idarəsinin saxlanılmasına	549 8.3	18984. 6	112. 0	60.6
▪ təhsil ödənişləri	39.2	79.3	87.5	0.3
▪ səhiyyə xərcləri	3.2	21.9	110. 6	0.1
▪ sosial qoruma və sosial təminat ödənişləri	335. 3	1250.6	100. 7	4.0
Həmçinin:				
▪ <i>sosial qoruma ödənişləri</i>	162. 0	655.2	114. 0	2.1
▪ <i>sosial vəsait ödənişləri</i>	173. 3	595.4	89.3	1.9
▪ mədəniyyət, məlumat, idman və başqa siniflərə aid olmayan sektorda fəaliyyətlə əlaqədar ödənişlər	145. 1	397.7	106. 9	1.3
▪ ev-kommunal təsərrüfatı xərcləri	142 6.4	5652.8	78.4	18.0
həmçinin:				
▪ <i>ev təsərrüfatı xərcləri</i>	254. 5	1100.9	100. 6	3.5
▪ <i>kommunal təsərrüfatı xərcləri</i>	117 1.9	4551.8	74.5	14.5
▪ yanacaq və	10.5	10.5	-	0.0

enerji xərcləri					
▪ kənd, meşə təsərrüfatı, ovçuluq, balıqçılıq və təbiətin qorunması ödənişləri	9	116.	402.1	109. 2	1.3
▪ nəqliyyat və rabitə xərcləri	1	474.	2183.4	78.9	7.0
▪ digər xərclər	2	590.	2345.9	126. 5	7.5
Profisit (+), kəsir	92.9	-	-288.6	-	0.0

Cədvəl 2.6

2016-cı ildə ölkə üzrə bələdiyyə büdcələrinin xərcləri (min manatla)

Meyarların adları	Hesabat rübü müddəti ndə daxil olmuşdur	İlin əvvəlindən		
		Daxil olmuşdur	Öncəki ilin eyni mərhələsi ilə müqayisədə % -lə	Ehtiyat maliyyə gəlirlərinin sondakı kütləsi (faizlə)
Yerli büdcənin gəlirləri – cəmi	9718.3	3607 9.4	114.1	100. 0
Vergidaxilolmaları	4770.2	4624 .2	112.6	40.5
həmçinin:				

•hər hansı bir şəxsdən torpaq vergisi	2357.4	6468 .0	108.1	17.9
•fiziki şəxslərdən əmlak vergisi	2265.6	7761 .7	116.0	21.5
•dövlət stratejiin saatmallarına görə mədən vergisi	146.6	393. 8	126.1	1.1
•dövlətə aid olan şirkətlə təşkilatlardan mənfaat vergisi	0.6	0.6	120.0	0.0
Vergi olmayan gəlirlər	4666.5	2050 9.8	117.0	56.8
o cümlədən:				
▪bələdiyyə xəzinəsinə daxil olan mülkün istifadəsindən gələn gəlirlər	21.6	48.2	253.7	0.1
▪küçə (divar) reklamının yerləşdirilməsi və yayımı üçün ödənişlər	37.9	200. 2	92.5	0.6
▪bələdiyyələr tərəfindən xüsusi ayrılmış torpaq sahəsində stasionar və ya səyyar ticarət, ictimai iaşə və digər xidmətlərə	21.4	66.9	100.9	0.2

görə ödənişlər				
▪sanatoriya- kurort, mehmanxana və turizm xidmətlərinə görə ödənişlər	356.8	1331 .2	132.6	3.7
▪avtomobillərin dayanacaqları üçün ödənişlər	43.5	175. 2	98.3	0.5
▪bələdiyyə əmlakının və torpağın özəlləşdirilməsindən və icarəyə verilməsindən gəlirlər	3731.7	1313 6.5	126.1	36.4
o cümlədən:				
➤ <i>bələdiyyə əmlakının və torpağın özəlləşdirilməsindən</i>	2317.9	8737 .4	135.7	24.2
➤ <i>bələdiyyə əmlakının və torpağın icarəyə verilməsindən</i>	1413.8	4399 .0	110.7	12.2
▪fiziki və hüquqi şəxslərin maliyyə yardımları	118.9	365. 3	57.0	1.0
o cümlədən:				
➤ <i>hər hansı bir şəxsin maliyyə dəstəkləri</i>	107.1	280. 5	57.0	0.8

➤ <i>səlahiyyətli şəxslərin maliyyə dəstəkləri</i>	11.8	84.9	57.2	0.2
➤ <i>beynəlxalq təşkilatların və fondların maliyyə dəstəkləri və qrantları</i>	-	-	-	-
➤ <i>AR-nın dövlət Ehtiyat maliyyəsindən verilən dotasiya və subvensiyalar</i>	334.7	5186.3	103.9	14.4
Digər gəlirlər	281.7	945.3	86.3	2.6

Cədvəl 2.7

2017-ci ildə ölkə üzrə bələdiyyə büdcələrinin gəlirləri (min manatla)

Meyarların adları	Hesabat rübü Müddətin dəsərf edilmişdir	İlin əvvəlindən		
		Xərclənmişdir	Əvvəlki ilin eyni dövrünə nisbətən faizlə	Ehtiyat maliyyə Ödənişlərinin sonunda kütləsi (faizlə)
Yerli büdcənin xərcləri – cəmi	9927.4	35711.5	114.0	100.0

Həmçinin:				
▪ yerli özünüidarəetmə orqanının saxlanılmasına	5926.5	210 92.7	111.1	59.1
▪ təhsil xərcləri	28.3	75.7	95.5	0.2
▪ səhiyyə xərcləri	7.5	16.1	73.5	0.0
▪ sosialqorumavə sosialtəminatödənişləri	335.8	124 7.3	99.7	3.5
həmçinin:				
▪ <i>sosial qoruma xərcləri</i>	<i>137.0</i>	<i>530. 9</i>	<i>81.0</i>	<i>1.5</i>
▪ <i>sosial təminat xərcləri</i>	<i>198.8</i>	<i>716. 3</i>	<i>120.3</i>	<i>2.0</i>
▪ mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyətlə bağlı xərclər	139.5	438. 9	110.4	1.2
▪ mənzil-kommunal təsərrüfatı xərcləri	1825.9	714 6.2	126.4	20.0
həmçinin:				
▪ <i>mənzil təsərrüfatı xərcləri</i>	<i>368.7</i>	<i>138 1.0</i>	<i>125.4</i>	<i>3.9</i>
▪ <i>kommunal təsərrüfatı xərcləri</i>	<i>1457.2</i>	<i>576 5.2</i>	<i>126.7</i>	<i>16.1</i>

▪ kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıqovçuluq və təbiətin qorunması ödənişləri	124.7	470. 6	117.0	1.3
▪ nəqliyyat və rabitə xərcləri	754.2	258 8.1	118.5	7.2
▪ digər xərclər	785.0	263 5.9	112.4	7.4
Profisit (+), kəsir	-209.1	367. 9	-	-

Cədvəl 2.8

2017-ci ildə ölkə üzrə bələdiyyə büdcələrinin xərcləri (min manatla)

Nəhayət bələdiyyə büdcəsinin gəlir mənbələrindən biri də digər gəlirlərdir. *Digər gəlirlərdən* daxil olan vəsaitlər 2015-ci ildə 1329.1min manat, 2016-cı ildə 1095.5 min manat, 2017-ci ildə isə 945.3 min manat təşkil etmişdir. Digər gəlirlərin bələdiyyə büdcələrinin ümumi gəlirlərindəki xüsusi çəkisi isə həmin illər üzrə müvafiq olaraq 4,3%, 3,5% və 2,6 % olmuşdur

İndi isə ölkə ərazisində bələdiyyələrin büdcə xərcləri üzrə öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini təhlil edək.

2.8 sayılı cədvəlin məlumatlarından göründürü kimi ölkə bələdiyyələrin büdcə xərcləri 2015-ci ildə 30882.5 min manat, 2016-cı ildə 31328.6 min manat, 2017-ci ildə isə 35711.5 min manat təşkil etmişdir. Məlumatlardan görüldüyü kimi bələdiyyələrin yerli büdcə xərcləri ilbə-il artmışdır. Belə ki, 2016-cı ildə

büdcə xərcləri 2015-ci ilə nisbətdə 446,1 min manat, 2017-ci ildə 2015-ci ilə nisbətdə 4829 min manat, 2016-cı ilə nisbətdə isə 4382,9 min manat çox olmuşdur.

Yerli büdcələrin xərc maddələri içində ən böyük xüsusi çəkiyə malik olanı *mənzil-kommunal təsərrüfatı xərcləridir*. Həmin xərc maddəsi üzrə ölkə üzrə bələdiyyə büdcələrindən 2015-ci ildə 7208.6 min manat, 2016-cı ildə 5652.8 min manat, 2017-ci ildə isə 7146.2 min manat vəsait xərclənmişdir. Bu xərc maddəsinin üstünlük təşkil etməsi obyektiv səbəblərdəndir. Belə ki, yerli özünü idarəetmə orqanları olan bələdiyyələrin əsas vəzifəsi öz ərazilərində quruculuq və abadlıq işlərinin aparılması, infrastrukturun təşkilidir. Deyilənlərin həyata keçirilməsi üçün isə sözsüz çoxlu maliyyə vəsaitləri tələb olunur. Məhz bu səbədən yerli büdcələrin gəlirlərinin əsas hissəsi bu xərc maddəsi üzrə öhdəliklərin həyata keçirilməyə yönəldilmişdir.

Bu xərc maddəsi üzrə vəsaitlər mənzil təsərrüfatı xərclərinin (3576,3 min manat), yanacaq və enerji xərcləri (10,5 min manat), kommunal təsərrüfatı xərclərinin (16431,2 min manat) ödənilməsinə yönəldilmişdir. Göründüyü kimi mənzil-kommunal təsərrüfatı xərclərinin əsas hissəsini kommunal təsərrüfatı xərcləri təşkil etmişdir.

Bələdiyyə büdcələrinin digər xərc maddəsi *yerli özünüidarəetmə orqanının saxlanması üzrə xərclərdir*. Bu xərc maddəsi üzrə xərclər 2015-ci ildə 16959.4 min manat, 2016-cı ildə 18984.6 min manat, 2017-ci ildə isə 21092.7min manat olmuşdur. Bu xərc maddəsinə bələdiyyə işçilərinin əmək haqqı, onlara hesablanan mükafat və maddi yardımların məbləğindən formalaşır.

Yerli büdcə xərclərinin *nəqliyyat və rabitə xərcləri* maddəsi üzrə üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə 2015-ci ildə 2766.8 min manat, 2016-cı ildə 2183.4 min manat, 2017-ci ildə isə 2588.1 min manat vəsait yönəldilmişdir.

Yerli büdcələrin *sosial müdafiə və sosial təminat xərcləri* 2015-ci ildə 1242.4 min manat, 2016-cı ildə 1250.6 min manat, 2017-ci ildə isə 1247.3 min manat təşkil etmişdir.

Büdcənin *digər xərclərin* ödənilməsinə 2015-ci ildə 1854.6 min manat, 2016-cı ildə 2345.9 min manat, 2017-ci ildə isə 2635.9 min manat vəsait yönəldilmişdir.

Apardığımız təhlili belə deməyə əsas verir ki, yerli özünü idarəetmə orqanları olan bələdiyyələrin maliyyə durumu qənaətbəxş deyil. Belə ki, ölkə üzrə bələdiyyələrin 2015-2017-ci illərdə fəaliyyəti nəticələrinin təhlili onu göstərir ki, onlar 2015-ci ili 78,6 min manat, 2016-cı ili isə 288,6 min manat kəsirlə və yalnız 2017-ci ili 367,9 min manat profisitlə başa vurmuşlar.

2.2. Yerli büdcələrin vergi gəlir mənbələrinin formalaşması xüsusiyyətləri

Yerli büdcə gəlirləri sisteminin başlıca tərkib hissəsi olan vergi gəlirləri dövlətin maliyyə ehtiyatlarını cəmləşdirir. Büdcə gəlirləri iqtisadi əlaqələrinin ifadəsi kimi bütün mülkiyyətdən olan, təşkilatlar, müəssisələr və əhalinin gəlirləri hesabına dövlət büdcəsini formalaşdırır. İqtisadi əlaqələr, kənar hüquqi və fiziki şəxslərin, əhalinin yerli büdcələrə tədiyyələr ödənilməsində səy göstərir.

Məlumdur ki, müxtəlif növ büdcələrin xərclərinin maliyyə təminatı olunması üçün onların müvafiq bir gəlir mənbələri olmalıdır. Bu səbəbdən, bələdiyyə büdcəsinin gəlir və xərclərinin uçotunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşması üçün büdcə təsnifatı ən son tələblərə cavab verməlidir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, gəlirlərin mövcud təsnifatı ilə İEÖ gəlirlərinin təsnifatı arasında uyğunsuzluq olduğundan, ölkələrarası məlumatların müqayisəsində, eləcə də həmin informasiyaların beynəlxalq maliyyə qurumlarına təqdim olumasında bəzi anlaşılmazlıqlar yaranır. Bu səbəbdəndir ki, milli

iqtisadi göstəricilərimizin digər ölkələrin analoji göstəriciləri ilə müqayisəsi zamanı nöqsanlar ortaya çıxır və bu nöqsanların aradan qaldırması məqbul hesab edilir.

Büdcə gəlirlərinin təsnifatı dörd kateqoriyaya bölünür: sosial ayırmalar, qrantlar, vergidən daxilolmalar və digər gəlirlər. Mövcud olan təsnifatda gəlirlər başlıca, spesifik xüsusiyyətlərinə, habelə müxtəlif cür dəyişikliklər edildikdə, bu qanunların həyata keçirilməsinə xeyli zaman tələb edir. Bu səbəbdən, qanunvericilik aktlarında ediləcək dəyişikliklər gəlirlərin təsnifatında maksimal dərəcədə nəzərə alınması şərtidir.

Dövlət vergilərinin təsnifatı, vergiqoyma obyektləri, imtiyazların dərəcələri, vergilərin ödənilməsi qaydaları müvafiq normativ aktlara uyğun tətbiq edilir. Bu aktlara sərəncamlar, təlimatlar və əsasnamələr daxildir. Ölkəmizdə hazırda tətbiq olunan vergilərə vergilərin əksəriyyəti tənzimləyici büdcə gəlirlərinə aid olunur. Tənzimləyici gəlirlər normativlər əsasında maliyyə ili üçün dövlət büdcəsinin yerli idarə etmə orqanının büdcələrinə növbəti və uzun müddətə ayrıldığı maliyyə vəsaitidir. Eyni vaxtda büdcənin tənzimləyici gəlirlərinə transferlər də aiddir.

Balanslaşdırılmış yerli büdcə makroiqtisadi stabilliyin əsaslı amilidir. Bəzi vaxtlar uzun müddət ərzində büdcə tarazlığının pozulması ona görə davam edir ki, toplanmış vergilərin səviyyəsinin büdcə xərclərdən aşağı olur. Büdcə gəlirlərini təmin etmək məqsədilə bələdiyyə orqanları fəaliyyət göstərmələri üçün maddi imkanla yanaşı, sosial mədəni tədbirlər təşkil edir.

Büdcə gəlirlərinin oturuşmasında vergilərdən daxilolmalarla birlikdə vergi olmayan gəlirlər də spesifik əhəmiyyət kəsb edir. Bunlara biznesdən əldə edilən gəlirlər, dövlət büdcəsindən ayrılan doatasiyalar, digər müəssisələrdə pay iştirakından əldə edilən dividendlər, maliyyə təşkilatlarından gəlirlər, dövlət rüsumları daxildir.

Yerli büdcənin gəlir mənbələri aşağıdakı şərtləri təmin etməlidir:

- məhsuldar olmalı, daxilolmaların stabilliyini təmin etməlidir;

- iqtisadi subyektlər tərəfindən qəbul olunmuş qərarlara təsir etməməlidir; sadə və proqnozlaşdırılan olmalıdır;
- ədalətli olmalıdır; məhsuldarlıq: daxilolmaların sabitliyini təmin edə bilməsi (qeyri-elastikliyi);
- tələb olunan xərclərin ödənilməsi üçün yerli büdcənin gəlirlərini kifayət qədər təmin etməsi.

Mövcud vergi qanunvericiliyinə əsasən yerli vergilər dedikdə, Vergi Məcəlləsi və müvafiq qanuvercilik aktlarında müəyyən edilən və bələdiyyələrin qərarına əsasən tətbiq edilən və onun ərazisində topanan vergi və ödənişlər başa düşülür. Bələdiyyələrin ərazisində yığılan digər məcburi ödənişlər də müvafiq qanunla müəyyən edilir. Yerli vergilərin dərəcələrin həddlərini vergi qanunvericiliyində təsdiqini tapmış həddlər daxilində müəyyən olunur. Bələdiyyə vergilərinə fiziki şəxslərdən yığılan torpaq vergisi, fiziki şəxslərdən yığılan əmlak vergisi, yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzərinə qoyulan mədən vergisi və bələdiyyə mülkiyyətinə aid olan müəssə və təşkilatların mənfəət vergisi daxildir.

Yerli vergilərin fərqləndirici xüsusiyyəti aşağıdakılardır:

- yerli vergi və ödənişlər üzrə daxilolmalar müvafiq bələdiyyələrin ərazisində yerli məsələlərin həlli üçün istifadə olunur;
- onların yerli büdcəyə, yaxud büdcədən kənar fondlara hesablanmasıdır;
- yerli vergi və ödənişlərin tətbiqinin və tutulmasının yerli özünüidarə orqanlarına həvalə edilməsidir;
- yerli vergilərin vergitutma elementləri VM ilə müəyyən edilsədə, tətbiqinin zəruriliyi və konkret dərəcələri bələdiyyələrin qərarı ilə müəyyənləşdirilməsidir;
- bu vergi və ödənişlərin daxil olmasına və istifadəsinə nəzarətin yerli özünüidarə orqanları tərəfindən həyata keçirilməsidir;

➤ başqa vergi sistemi üzrə tədiyələrdən fərqli olaraq yerli vergilərin hüquqi tənzimlənməsində bələdiyyələrin səlahiyyətləri daha genişdir;

➤ yerli özünüidarə orqanları yerli məsələlərin maliyyələşməsi üçün ərazisində bələdiyyə üzvlərinin iştirakı ilə keçirilmiş ümumi iclasın qərarına əsasən hüquqi və fiziki şəxslərə könüllü birdəfəlik ödənişlər haqqında müvafiq qərar çıxara bilər;

➤ könüllü birdəfəlik ödənişin ödəyiciləri konkret müəyyənləşdirilməli və ödənişin həcmi bələdiyyə ərazisindəki şəxslər üçün bərabər qaydada konkret məbləğdə müəyyən edilməlidir.

Vergi Məcəllənin 203-cü maddəsinə əsasən fiziki şəxsdən tutulan torpaq vergisi onların istifadə edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq hər il sabit tədiyə üzrə hesablanır və yığılır. Rezident və qeyri rezident olan fiziki şəxslər, habelə qeyri-rezident və rezident müəssələrin torpaq sahələri haqda özlərinin mülkiyyəti və istifadəsi hüquqlarını təsdiq edən sənədləri əldə etdikdən bələdiyyələrdə uçota alınmalıdır.

Torpağa görə verginin ödənilməsinin məqsədi aşağıdakılardır:

- torpağın səmərəli istifadəsinə həvəsləndirmənin;
- müxtəlif keyfiyyətli torpaqlara sosial-iqtisadi cəhətdən təsərrüfatçılığın artırılması;
- yaşayış sahələrində infrastrukturların inkişafının maliyyələşməsi fondlarının formalaşmasından ibarətdir.

Bələdiyyələrin inkişafı və formalaşması məqsədilə onun gəlirləri bələdiyyə büdcələrində toplanılır. Bələdiyyələr qanunla onlara təhvil verilmiş bu büdcələrin tamamilə məqsədi məqsədli xərcləmələrlə əhalinin rifahının yüksəldilməsinə yönəldilməsi yönündə istifadə edilir.

Bələdiyyə büdcələrində eynən dövlət büdcəsi kimi illik tərtib olunur. Büdcələr iqtisadi sosial və sosial müdafiə məqsədli müxtəlif fondlarda yığılır bölüşdürülür. Respublikamızda olduğu kimi yerli idarəetmə üsulu ilə idarə edilən

ölkələrdə dövlət büdcə sisteminin yerli həlqəsi kimi bələdiyyələr çıxış edir lakin bələdiyyə sistemi olmayan ölkələrdə bunu yerli icra orqanları əvəzləyir. Yerli büdcənin gəlirləri dedikdə mövcud qanunverciliyə əsasən əvəzsiz formada yerli orqanların sərəncamında olan pul vəsatidir.

Yerli büdcənin gəlirləri aşağıdakı mənbələr vasitəsilə formalaşır: Yerli vergilər, digər ödənişlər Bələdiyyənin öz ərazi daxilində istehsal ,hasil edilən təbii ehtiyatlardan gələn haqq bələdiyyələrə məxsus olan əmlakın özəlləşdirilməsi İcarə başqa sözlə kirayəyə verilməs hesabına daxil olmalar yerli lotoreyların təşkili hesabına kurort, mehmanxana, otel, dayanacaqlardan gələn haqq hesabına Dotasiya, subsidiya, subvensiya və digər yardımlar Bələdiyyə ərazisində yerləşdirilən reklam və yayımdan gələn vəsait, fiziki və hüquqi şəxslərdən gələn maliyyə yardımı, köçürmələr, cərimələr, sanksiyalar, digər gəlirlər.

Yerli büdcə gəlirlərinin əsas hissəsi vergilər hesabına təşəkkül edir. AR-nın Vergi Məcəlləsinə və başqa beynəlxalq aktlara, qanunlar əsasən yerli vergilər aşağıdakılar aid edilir .

Bələdiyyələrin qərarlarına əsasən həmin bələdiyyə büdcələrin imkanlarından asılı olaraq öz vergi ödəyicilərinə ödənilən vergi vergi dərəcələrinin aşağı salınması, ödənişin azaldılması və ya dayandırılması ilə bağlı müəyyən güzəştlər etmək hüququna malikdirlər. Yerli büdcələr daxil olan vergi yükü və ödənişlərin cəmi cüzi miqdardadı və bunlar yerli büdcələrin gəlirlərinin heç 30-35 % dən çox deyil.

Bələdiyyə vergi və ödənişlərinin vegitutma mexanizmi nizamnamə ilə, onların həyata keçirilməsi formaları isə bələdiyyələrin təklifi ilə təyin olunur. Respublikanın əksər şəhər və rayonlarında yerli orqanların gəlirlərinin əsas mənbələri olan vergi və ödənişlər heç onların xərclərini belə üstələmir. Bu da təbii haldır ki, özünüidarə etmə orqanların işlərinin çətinə salır və yerli büdcələrin gəlirlərinin tənzimlənməsini tələb edir. Belə ki, yerli büdcələrin tənzimlənməsu məqsədilə bəzi hallarda yuxarı səviyyə büdcələrdən maliyyə transferləri edilir. Bu baxımdan bələdiyyə gəlirləri xüsusi və tənzimləyici

gəlirlərə ayrılır. Xüsusi gəlirlərə müfəviq olaraq büdcələrin vergi gəlirləri və vergidən yığılmayan gəlirlər aiddir.

Tənzimləyici gəlirlərə isə dövlət vergilərindən daxilolmalar ,büdcə fondlarından transferlər, dotasiyalar, subsidiya, subvensiya və digər buna oxşar yardımlar aiddir.

Fiziki şəxslərin əmlak vergisi onların şəxsi mülkiyyətində olan binaların sahəsinə və müəssələrin ərazi sahəsinə görə hesablanan vergi növüdür. Son vaxtlar Azərbaycan hökuməti bələdiyyələrin əmlak vergisinin toplanmasına nəzarəti artırmışdır. Belə ki, yeni qaydalara əsasən artıq qeydiyyatı olmayan əmlak sahibləri də vergi ödəməli olcaqlar.

Yeni alınmış qərarlara əsasən daha yaşayış və topraq sahəri üzrə vergi hesablanması mexanizmi dəyişdirilmişdir. Belə ki , artıq qüvvədə olan yeni qaydara əsasən ev sahiblərindən tutulan əmlak vergisi artıq evin dəyərinə görə deyil evin kvadrat metrinə əsasən hesablanıb tutulacaqdır.

Əmlak vergisinin normal toplanmasında hər zaman dövlətin (bələdiyyənin) real iştiraki tələb edilir:

- ❖ vergiyə cəlb olunan əmlakın dəyəri haqqında məlumat bazası müntəzəm olaraq yeniləşdirilməli;
- ❖ vergi bildirişləri göndərilməli;
- ❖ vergilərin düzgün ödənilməsinə nəzarət təmin olunmalı və zəruri hallarda vergi ödəyicisinə qarşı məcburetmə tədbirləri tətbiq edilməli.

Daşınmaz əmlak vergisi üzrə inzibatçılığa aşağıdakılar aiddir:

- 1) vergitutma obyektlərinin aşkarlanması və onların mülkiyyətçilərinin müəyyən edilməsi;
- 2) əmlak obyektlərinə mülkiyyət hüquqlarının uşotunun aparılması və dəyişikliklərin izlənməsi;
- 3) hər bir obyektin qiymətləndirilməsi və onun yenidən qiymətnəndirilməsi;

4) vergi bildirişlərinin göndərilməsi və ödəyicilərlə iş aparılması; iddialara (şikayətlərə) baxılmasının prosedurasının təşkili.

Həmçinin yeni qaydalara əsasən yaşayış sahələri və torpaq sahələri ayrıca predmet kimi götürülüb hesablanacaq. Nəticədə, evin sahəsi 30 kvadrat metr-dən az mülk sahibləri mülk vergisi ödəmirlər. Mülk vergisi evin 30 m²-dən çox olan qisminə əsasən hesablanır. Lakin verginin dəyəri bölgədən asılı formada dəyişəcək. Nəticədə, 40 m²-dən artıq hər m² üçün vergi Bakı şəhərində 50 qəpik, Sumqayıt, Gəncədə, o cümlədən Abşeron rayonunda 40 qəpik, başqa rayon mərkəzlərində 30 qəpikdir.

Yerli idarəetmə orqanların mülkiyyətində olan müəssisələrin mənfəət vergisi bələdiyyə büdcəsinə ödənilir və mənfəət vergisinin dərəcəsi 20% həcmində müəyyən olunmuşdur. Təşkilatların və müəssisələrin vergiyə cəlb edilən mənfəəti hesabat ilində əldə olunmuş gəlirlə həmin gəlirin əldə olunmasına görülmüş xərclər arasındakı fərq kimi müəyyən olunan və mənfəət vergisinin bəyannaməsində əks etdirilir. Qeyd edilən mənfəət vergisi bələdiyyəyə bəyannamə təqdim edilməklə hesabat ilindən sonrakı növbəti ilin martın sonuncu günündən bələdiyyələrə ödənilir.

Yerli idarəetmə orqanları tərəfindən vergi qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş yerli vergilərlə birlikdə, aşağıda göstərilən ödənişlər də tətbiq edilir:

- müvafiq bələdiyyə mülkiyyəti altında olan binalarda, torpaqlarda reklamın yayımına görə ödəniş;
- Azərbaycan dövlətinin qanunvericiliyinə əsasən bələdiyyə mülkiyyətinin özgəninkiləşdirilməsindən, istifadəyə və kirayə verilməsində gələn ödəniş bələdiyyə orqanları tərəfindən xüsusi ayrılmış torpaq ərazilərində stasionar və səyyar ticarət və digər xidmətlərə görə ödəniş;

Maşınların xüsusi dayanacaqlarda hər növ nəqliyyat vasitələrinin müvəqqəti saxlanması üçün ödəniş sutkada bir manat on qəpikdən (1.10 azn) təşkil edir. Bu ödənişlərdən yalnız təyinatına uyğun olaraq istifadə edilməlidir.

2.3. Yerli büdcə gəlirlərinin formalaşmasında xüsusi vergi rejimlərinin rolu

Dissertasiyada bu sualın qoyulmasında məqsəd xüsusi vergi rejimlərinin mahiyyətini, tərkib hissəsini, necə qurulduğunu və hüquqi baxımdan fərqlərinin nədən ibarət olduğunu araşdırmaqdır.

Hazırda bir sıra xüsusi vergi rejimləri mövcuddur. Onların yaranması iqtisadiyyata tənzimləyici təsir göstərən üsulların çoxsaylı olması ilə bağlıdır. Bu təsir hər iki tərəf arasındakı əlaqəni nəzərdə tutur. Onlardan biri onun formalaşması və realizə edilməsini həyata keçirir. Bu funksiyanı öz orqanları vasitəsilə dövlətyerinə yetirir. Digər tərəf isə onu qəbul edir və müəyyən qaydada tənzimləyir və bu rolu təsərrüfat fəaliyyəti göstərən iqtisadi subyektlər yerinə yetirir.

Onlara bu cür təsir vasitəsi kimi baxdıqda onların bir alət olduğu görünür. Xüsusi vergi rejimləri dövlətin əlavə məqsədlərə nail olunması şərti ilə, vergi sisteminin fəaliyyətindən olan fiskal effektin yerdəyişməsinə imkan verən xüsusi hüquqi vasitələrdir.

Digər tərəfdən xüsusi vergi rejimlərinə dövlətin tənzimləyici təsirinə (müəyyən vergi hüququ normalar kompleksi vasitəsilə) məruz qalmanın

mövqeyindən də dəyərləndirmək olar. Bu prizmadan baxış onlara iqtisadi proseslərin bəzi iştirakçılarının mövcud olması və fəaliyyətini formalaşdıran amillər kimi qiymətləndirmək imkanı verir.

Təsərrüfat subyektləri gündəlik fəaliyyətləri prosesində mal və xidmətlər şəklində iqtisadi nemətlər yaradır, onları istehlakçılara çatdırır, həmçinin tələb olunan resurları (kapital, əmək resursları, sahibkarlıq qabiliyyəti, təbii resurslar, elmi-texniki nailiyyətlər) cəlb edirlər. Bununla yanaşı, onlar üçün əlavə öhdəliklər və vergi hüquq normalarında nəzərdə tutulmuş hüquqlar yarada biləcək bir sırav əməliyyatlar dəsti həyata keçirirlər.

Mövcud qanunvericiliyə əsasən vergi ödəyicülərinə müxtəlif vergi rejimlərindən istifadə etmək hüququ verilmişdir. Bunlardan ümumi vergi rejimini və bəzi xüsusi vergi rejimlərini qeyd etmək olar. Onların hər biri onu tətbiq edən subyektə düşən vergi yükünün həddini özünə məxsus qaydada əks etdirir. Müxtəlif vergi rejimlərinin fəaliyyət göstərdiyi şəraitdə vergi ödəyicisinin həyata keçirdiyi əməliyyat öz tərkibinə görə fərqli vergi nəticələri verə bilər.

İstənilən vergi rejimini istifadə edərkən vergi nəticələrinin tərkibi müxtəlif ola bilər. Hüquq normalarının adresantları baxımından bu istənilən rejiminin xüsusiyyətindən irəli gəlir. Bu onların struktur vahidi kimi xüsusi potensial vəziyyətdə olan və vergi hüquq normaları ilə müəyyən edilən hüquq və vəzifələri kimi nəzərdən keçirməyə əsas verir. Bu vəziyyət müəyyən kateqoriya subyektlərdə onların yaranmasını təyin edən hüquqi normaların qəbul edilməsi nəticəsində yaranır və onların vergi hüquq münasibətlərini əlaqələndirən hüquqi məzmun yaratmaqla, konkret subyektlərin hüquq və vəzifələrinin aktivləşdirilmiş keyfiyyətə keçidinə şərait yaradır..

Xüsusi vergi rejimlərini ümumi vergi rejimindən əlavə (cəmiyyət üzvlərini vergi yükünə cəlb edilməklə yanaşı) istiqamətinə görə fərqlənir və onlardan hər biri onun alternativini kimi xidmət edir.

İstənilən xüsusi vergi rejiminin əsasını, vergilər şəklində xəzinənin xeyrinə özgəninkiləşdirməli olan, fərdi vergi hüquq subyekti daşıyıcısının əmlakının son həddinin müəyyən edildiyi, potensial vergi nəticələri dəsti təşkil edir. Bu

ödənişlərin başlıca mənbəyi vergi ödəyicilərinin gəlirləridir. Hazırda mövcud xüsusi vergi rejimlərindən istifadə zamanı ödənilən ödənişlər, iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilməsindən alınan xüsusi gəlir kateqoriyasına yönəldilib. Potensial vergi nəticələrinin tərkibinin aktuallaşması, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsində iştirakla əlaqədar öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, malların istehsalı və istehlakçılara çatdırılması, elmi-texniki nəliyyətlərin, təbii resursların, sahibkarlıq qabiliyyətinin, əmək resurslarının, kapitalın cəlb edilməsi zamanı yaranan şəraitlə bağlıdır.

Vergi nəticələrinin yaranması üçün faktiki əsasların bu təsnifatı xüsusi vergi rejimlərinin, eləcə də ümumi vergi rejimlərinin əsas elementlərini qruplaşdırmaq imkanı verir. Bu nəzəri modeldən istifadə etməklə, kriteriyaların eyniliyinə əsasən onları tutuşdurmaqla, bəzi vergi rejimlərinin daxili quruluşunu təhlil etmək mümkündür.

Azərbaycan dövlətinin vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq, spesifik vergi rejimi tətbiq edilməsi hüquqi cəhətdən mümkündür. Xüsusi vergi rejimi deyilən zaman, müəyyən bir vaxt kəsiyində vergilərin hesablanması və ödənilməsinin xüsusi qaydası nəzərdə tutulur. Sual oluna bilər: xüsusi vergi rejimi vergitutmanın ümumi rejimindən nə ilə fərqlənir? Respublikanın maliyyə sisteminin idarə olunmasında qarşıya qoyulan hədəflər nail olunması üçün bu fərqi hansı həddlər çərçivəsində olması məqbul hesab olunur? Fikrimizcə, bu sualların cavabı heç də birmənalı deyildir. Ancaq bu məsələlərin iqtisadi inkişaf konspektsiyasının araşdırılması məqsədə uyğun olardı. Bir çox tədqiqatlarda xüsusi vergi rejimi anlayışının hüquqi cəhətdən araşdırılmasına cəhd edilmiş, iqtisadi mahiyyəti də tam açıqlanmamışdır.

Xüsusi vergi rejimi anlayışının mahiyyətini dərk etmək və mütərəqqi formalarını tətbiq etmək üçün onunaşağıdakı səciyyəvi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır:

- rejimin tətbiqi bilindi ki kimi qanunlar ilə tənzimlənməlidir;
- rejim, bir qayda olaraq, müəyyən dövrdə tətbiq edilir, vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi fərqli qaydada həyata keçirilir;

- bütün təsərrüfat subyektlərinə tətbiq olunan bu rejim ənənəvi vergi mexanizmlərindən fərqlənir;
- müəyyən vegi ödəyiciləri kateqoriyasının maliyyə vəziyyətini stimullaşdırır;
- mövcud qanunvericilik rejimin yeni növlərinin tətbiqini məhdudlaşdırmır;

Hər bir xüsusi vergi rejimi məqsəd və tərkib elementlərindən başqa, aşağıdakılarla da xarakterizə olunur:

- xüsusi qaydada müəyyən və tətbiq edilməsi;
- onun təsirinin yönəldiyi subyektlərin əhatəsi;
- ondan istifadəyə keçid qaydası;
- müvafiq rejim çərçivəsində dəyişilməli olan vergilər.

Bəzən vergi yükünün dərəcələrindən asılı olaraq, həmçinin ölkənin iqtisadi vəziyyətinin təhlilinə əsasən vergi islahatları aparmaq lazım gəlir. Vergi islahatları ik istiqamətdə uyğunlaşdırılır. Birinci istiqamətə vergi qanunvericiliyində edilən dəyişiklərin beynəlxalq normalara uyğunlaşmasını təmin etməkdir. Bu prinsipə riayət olunması vergi islahatını respublikanın sosial-iqtisadi inkişafının mühüm amilinə çevirir.

Növbəti istiqamətə isə hər bir ölkənin iqtisadi vəziyyəti analiz ediləndən sonra aparılan vergi islahatları istiqamətidir. Ancaq bu sinifəid edilən şərtlər heç də öz xüsusiyyətlərinə görə ekvivalent olmur. Sözügedən şərtlərin aydın olması üçün dünya ölkələrində nəzəri praktikalarını gözdən keçirək. İnkişaf etmiş ölkələrdən olan İngiltərə, ABŞ, Almaniyada vergi sistemində dəyişikliklər və əlavələr edildikdə aşağıdakıları nəzərə alırlar.

İslahatların aparılması dövrünün məqsədəuyğunluğu. Bəzi vaxtlar vergi qanunvericiliyində olan dəyişikliklər maliyyə ilinə təsadüf edir ki, bu da öz növbəsində sahibkarların təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinə olduqca mənfi təsir göstərir.

Son zamanlar kiçik sahibkarlıq subyektlərində sadələşdirilmiş vergi rejiminin tətbiqinə daha da çox diqqət yetirilir. Sahibkarlıq fəaliyyəti yalnız gəlir

əldə edilməsi ilə deyil, eləcə də azad rəqabət şəraitində istehsalın inkişaf etdirilməsi, yeni növ məhsulların istehsalı və təsərrüfat subyektinin potensialının aktivləşdirilməsiylə xarakterizə edilir. Bu baxımdan, xırda sahibkarlıq dəyişkən iqtisadi şəraitə çevik uyğunlaşmaqda üstünlüyə malikdir. Bu səbədən bütün ölkələrdə kiçik sahibkarlığın geniş yayılması və onun fəaliyyətinə əlverişli iqtisadi şəraitin yaradılması dövlətin başlıca vəzifələrindən biri hesab edilir.

Azərbaycan dövlətinin Vergi Məcəlləsində kiçik sahibkarlıq subyektlərinin inkişafının dəstəklənməsi məqsədilə sadələşdirilmiş verginin tətbiqi müəyyən edilmişdir. Hər bir halda sadələşdirilmiş vergini tətbiq edən vergi ödəyicilərindən gəlirdən çıxılan xərclərin uçotunun aparılması vergitutma məqsədləri üçün tələb olunmur. Bununla da , sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri təsərrüfat əməliyyatlarının uçotunu sadələşdirilmiş formada aparmaqla inzibatçılıq xərclərini müəyyən səviyyədə azaltmış olurlar.

Sonda təklif olunan yanaşmaların bazasında xüsusi vergi rejimlərinin tətbiqinin sonrakı inkişaf perspektivləri haqqında bir neçə kəlmə qeyd etmək istərdik. Ümumi və bəzi xüsusi vergi rejimlərinin səciyyəvi xüsusiyyətlərini aşkar etdikdən sonra belə deyə bilərik ki, onlar bir-birindən fərqli obyektlərdir. Lakin bu rejimlərin fərqli xassələrə malik olması heç də o demək deyil ki, onlar bir-birindən tədric edilmişdir. bu Çünki vergi rejimləri qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərə bilər. Belə ki, istənilən subyekt eyni zamanda hər iki vergi rejimindən istifadə edə, həmçinin birindən digərinə keçə bilər. Vergi rejimləri arasındakı qarşılıqlı əlaqənin öyrənilməsi, eləcə də ümumi və xüsusi vergi rejimləri haqqında artıq alınmış biliklərin daha da dərinləşdirilməsi bizim nəzəri biliklərimizi artırmaqmaq imkanı verəcək.

III FƏSİL. Yerli büdcələrin gəlir mənbələrinin tənzimlənməsi və bələdiyyələrdə vergitutma sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

3.1. Bələdiyyələrin büdcə gəlir mənbələrinin təmin edilməsində aparılan islahatların istiqamətləri

Qeyd etdiyimiz kimi yerli özünü idarəetmə orqanları olan bələdiyyələrin yerli büdcə gəlirləri əsasən üç mənbədən formalaşır: dövlətin göstərdiyi yardımlar, bələdiyyələrin öz vəsaitləri, borc vəsaitləri və ya bələdiyyə krediti. Yerli özünü idarəetmə orqanlarının büdcəsinin formalaşmasında sadələdici qanunvericilikdən başqa dövlət yardımları (qrantlar, ianələr, subsidiya, subvensiya) çox əhəmiyyətlidir. Dövlət yardımları yerli büdcələri gəlirlərlə təmin etməklə yanaşı, həmçinin bələdiyyə ərazilərinin sosial-iqtisadi inkişafında, sakinlərə sosial və maddi yardımların göstərilməsi üçün çox əhəmiyyətlidir.

Mövcud qanunvericiliyə əsasən yerli büdcələrdə onların xərclər və gəlirlərini tənzimləsi məqsədi ilə bələdiyyələrə dotasiyalar verilir. Son illərin ümumi göstəricilərin orta hesablamaları ilə göstərilən rəqəmlərə əsasən deyə bilərik ki, bələdiyyələrə ayrılan dotasiyaların il ərzində həcmi 3,5 – 3,6 mln manat təşkil edir. Azərbaycan Respublikası bələdiyyə təşkilatlarının maliyyə imkanlarını göstəricilərinin artırılmasında dotasiyaların rolu xüsusi yer tutur.

Potsovet ölkələrində, Skandinaviya ölkələrində, Moldovada, Estoniyada bu maliyyə göstəricisi 50 faizdən də artıqdır. Ölkəmizdə isə dövlətin ayırdığı

dotasiyaların ümumi çəkisi ümumi bələdiyyə büdcəsinin 8 faizini təşkil edir. Qeyd etmək istərdik ki, respublikamızda bələdiyyələrə dövlət yardımlarının təşkil edilməsi, köçürülməsi effektiv vasitə deyildir. Digər tərəfdən qeyd etmək lazımdır ki, bələdiyyələrin fəaliyyətinin təşkilində əsas amil olan büdcə gəlirləri sahəsində bir sıra problemləri mövcuddur. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, respublikamızda belə yerli özünü idarəetmə orqanlarının yaşı heç də çox deyil və bəzi problemlərin yaranması təbii haldır.

Mövcüd olan məsələlərin həlli və mütəmadi inkişafı üçün bir sıra addımlar atılmışdır ki, bunlar arasında mövcud qanunvericilikdə edilmiş iki əhəmiyyətli dəyişikliyi göstərə bilərik. Birinci dəyişiklikdən əvvəl də bələdiyyə orqanlarına dövlət maliyyə yardımının ,dəstəyinin verilməsi ilə bağlı bir sıra müddəalar mövcud idi. Lakin buna baxmayaraq qeyd edilən maddələrdə kəmkərlilik və aydınlıq yox idi. Bu dəyişiklikdən sonra konkret müddətdə daxil olmaqla subvensiyaların yatırılması mexanizmi ortaya qoyulub.

İkinci dəyişiklikdə bələdiyyələr yəni yerli büdcələrə ayrılan dotasiyaların məbləğlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Doğrudur, əvvəllər də dotasiyaların maksimum məbləğinin hesablanması vaxtı əhalinin sayı və dövlətin maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasında onun spesifik çəkisi və digər amillərə nəzər edilməsi göstərilirdi. Ancaq, reallıqda qanunun bu tələbi heçdə nəzərə alınmırdı. Göstərilən ikinci dəyişiklikdə dotasiyaların yuxarı həddinin yox, ümumi həddinin hesablanması üçün konkret şəkildə kriteyalar müəyyənləşdirilib. Edilən hər iki dəyişikliklər bələdiyyələrə ayrılan dotasiyanın həcmnin artırılması millətin rifahının artırılmasına istiqamətlənir.

Dünya təcrübəsinə baxdığımız zaman görə bilərik ki borc bazarına çıxışı iki yola təmin edilir. Bələdiyyə istiqrazların buraxılması yolu ilə qiymətli kağızkar bazarı ilə borclanma və maliyyə kredit innstitutlarından birbaşa borclanma. Hal-hazırda Azərbaycan dövlətinin mövcud bank qanunverciliyində bələdiyyələrin kreditləşməsi ilə bağlı hər hansı bir hüquqi məhdudiyyətlər qoyulmamışdır.

Mövcud şəraitdə Azərbaycan dövlətinin bələdiyyələrinin kreditləşməsi üçün hüquqi manee olmasa da , yerli idarə etmə orqanlarının maliyyə bazarlarına çıxışın yoxluğu da fakt kimi qalır. Bu cür vəziyyətin ən əsas səbəbi kimi bələdiyyələrin kreditləşməsində girov təminatı məqsədilə zəruri əmlaka malik olmamalarıdır. Bələdiyyələrlə bağlı qeyd edilən məsələlərin yaranmasında birbaşa qanunverciliyi təqsirkar kimi əlaqələndirmək düzgün olmaz. Belə ki , bələdiyyə ilə bağlı olan maliyyə-kredit məsələləri əksərən qanunvercilikdə öz ifadəsini tapmışdır. Təbii ki, dünya və avropa standartlarına uyğun olub olmaması müzakirəyə açıq mövzudur. Lakin ideal vəziyyətə uyğunlaşdırmaq üçün bir sıra dəyişikliklər və əlavələr edilməsi ehtiyac da var.

Maliyyə nazirliyi bildiriyinə əsasən son 12 ildə yerli idarələrin fəaliyyətini tənzimləyən 30 yaxın qanunvercilik aktı qəbul edilmişdir və qanunla ümumilikdə bələdiyyələrin maliyyə və digər məsələləri üzrə özündə ehtiva edir. Belə ki bildiyimiz kimi səkkiz vergi növündən dördü birbaşa bələdiyyə orqanlarının səlahiyyətinə verilmişdir. Bunlar əmlak vergisi ,mədən vergisi , torpaq vergisi və bələdiyyələrin mülkiyyətində olan obyektlərdən gələn gəlir vergisi . Bundan savayı yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi qanunvercilikdə bələdiyyələrə bir sıra dotasiylara, finansal transferlər olur.

Onuda bildirmək lazımdır ki, restoran və şadlıq evləri, sanatoriya-kurort xidmətləri, əyləncə mərkəzlərində əldə edilən bəzi ödənişləri bələdiyyələr yığır. Ancaq onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu xidmət sahələrindən daxil olan vəsait bələdiyyə orqanları üçün böyük məbləğ deyil. Yerli biznesin bir növü olan yerlibanklarının ərsəyə gətirilməsi ölkəmiz üçün bəzi problemlərlə əlaqədardır. Bu, hər şeydən əvvəl, banklar üçün qanun təsisatının artırılması ilə əlaqədardır. Başqayandan, bank sisteminin qeyrirentabelli işləri belə biznesişlərini bələdiyyələr üçün əlverişsiz edir.

Vurğulayaq ki, respublika ərazisində bank sektorundavər olan durumlabağlı problemlər bələdiyyələrə bankların ərsəyə gətirilməsinə şərait yaratmasa da, bələdiyyələr istənilən möhkəm və reytingi çox olan bankın şəxsiləşdirmə prosesində səhmlər zərfini əldə edə bilər. Nəticədə bu dövlət

ehtiyat maliyyədəyərinin əsasının güclənləndirilməsinə nədən olar, eyni zamanda maliyyə qarşılıqlaşdırılmasında onu təhlükələrdən qoruya bilər. Sözügedən sahədə Bakının ən iri miqyaslı rayonunun Azərbaycan Beynəlxalq Bankının şəxsiləşdirilməsi prosesində səhmlərinin əldə edilməsi daha səmərəli olardı. Başqa yandanyerli bankların ərsəyə gətirilməsinə əsasən aşağıdakı kimi çözümlər də mümkündür:

Bakının bəzi böyük rayonunun bələdiyyələri ilə birgə Bakı Bələdiyyə Bankının ərsəyə gətirilməsi mümkündür. Bu vaxt dövlət təşkilatları bankın işlərində hissəsi 21-26% olmaqla nümayəndəlik edə bilər və bu bankın balansına zəmanət meyarı daşmalıdır. Vurğulamaq olar ki, şəxsi təşkilatların da bankda nümayəndəliyi düşünülə bilər.

3.2. Yerli büdcə gəlirlərinin vergi tənzimlənməsinə müasir yanaşmalar

Ölkədəki bələdiyyələrin yerli özünü idarəetmə orqanlarının ümumi prinsipləri haqqında qanun artıq bir neçə ildir ki, tam həcmdə qüvvədədir. Lakin

bələdiyyə qanunvericiliyinin hələ də əhəmiyyətli dərəcədə yenidən işlənməsinə ehtiyac var. Həqiqətən də bələdiyyələrin hazırda ehtiyav duyduğu başlıca məsələ qanunvericiliyin stabilliyi və artıq mövcud fəaliyyətin yenidən təşkilinə səbəb ola biləcək əsaslı dəyişikliklərin olmayacağına zəmanətdir.

Yerli özünü idarəetmənin maliyyə təminatı əsas məsələ olaraq qalır. Bu sahədə mühümçözümlü problemlərdən biri hazırda bələdiyyə gəlirlərinin onun ərazisində olan şirkətlərin emal işləri ilə az əlaqədar olmasıdır ki, dövlət idarələrinin öz vergi bazalarının və bələdiyyə iqtisadiyyatının inkişafına olan maraqlarını əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salır.

Bələdiyyələrin ehtiyat maliyyə səviyyələrinin tarazlaşdırılması himayədarlıq əhval-rühuyyəsi yaradır. Belə olan halda belə bir sual ortaya çıxır: əgər ərazi büdcə subyektlərindən büdcələrə subsidiya və subsidiyaların verildiyi halda sərbəst və qayğısız fəaliyyət göstərmək mümkün olduğu halda, bələdiyyələrin cəlb edilmiş fəaliyyət vəsaitləri hesabına fəaliyyət göstərməyin nə mənası var? Sözsüz ki, bəzi bələdiyyələr üçün dotasiyaların vergilməsi sözsüz ki, əhəmiyyətli dərəcədə vacibdir. Çünki onların normal fəaliyyət göstərməsi üçün lazım olan yerli büdcə vəsaitləri sadəcə kifayət etmir. Lakin, bununla yanaşı elə bələdiyyələr də vardır ki, gəlir lədə edə bilər və buna çalışır, lakin mövcud qanunvericilik buna imkan vermir.

Məsələn, bələdiyyələr öz əmlak və torpaqlarına tam sərəncam verə bilmir. Belə olan halda isə qanunvericilikdə qoyulmuş məhdudiyətlər bələdiyyələrin ərazisində biznesin inkişafı imkanlarının kəskin azalmasına səbəb olur. Torpağa görə mülkiyyət hüququnun dəqiqləşdirilməsi ən mühüm məsələlərdən biridir. Məsələn, mülkiyyət hüququ dəqiqləşdirilməyən torpaq sahələrinə görə sərəncam vilayət mərkəzlərindən ölkənin subyektlərinə, şəhər və kəndlərdən isə bələdiyyə rayonlarına verilir.

Mənzil və ya yeni müəssisənin tikintisi konkret ərazidə aparılmasına baxmayaraq, bir çox subyektlərdə torpağa görə mülkiyyət hüququ bələdiyyələrə verilmir. Bu isə bələdiyyələrin vergi bazasına neqativ təsir göstərir və iqtisadiyyatın inkişafına imkan vermir. Bundan başqa, bu gün dümək olar ki,

bələdiyyələr torpağın kadastr qiymətləndirilməsindən demək olar ki, kənarlaşdırılmışdır. Bu isə tamamilə düzgün deyil, müvafiq instansiyalarda böyük növbələr yaradır, sahibkarlar və sakinlərdə narahatçılığa səbəb olur.

Mövcud qanunvericiliyə əsasən bələdiyyələrin mülkiyyətinə yalnız müvafiq səlahiyyətlərin yerinə yetirilməsi üçün lazım olan əmlak verilir. Belə olan halda isə bələdiyyələrin sərəncamında icarəyə və sahibkarlara vermək üçün bina və yer qalmır. Həmçinin hakimiyyət orqanları arasında əmlakın yenidən bölüşdürülməsi prosesinin özü də mürəkkəb və məsrəflidir ki, bu da bələdiyyələrin işini çətinləşdirir və qeyri-müəyyənlik yaradır.

Beləliklə, yerli büdcələrin stabil gəlir bazasının formalaşması yerli özünü idarəetmə orqanlarının inkişafının mühüm istiqaməti kimi qalır. Fikrimizcə, Büdcə Məcəlləsində bələdiyyələrə maliyyə yardımının verilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə və yerli büdcələrin gəlirlərinin artırılmasının yeni mənbələrinin müəyyən edilməsinə yönəldilmiş müvafiq dəyişikliklər edilməlidir. Əgər dövlət tərəfindən belə bir dəyişiklik edilərsə, onda bələdiyyələrin ehtiyat maliyyə proseduru dövlət idarələrinin maliyyə azadlığının dərəcəsiindən asılı olacaq.

Hal-hazırda təcrübi olaraq bələdiyyələrin hamısı sərbəst şəkildə öz işçilərinə əməyin ödənişini müəyyən etmək, müəyyən kateqoriya vətəndaşlara sosial yardımlar üçün əlavə tədbirlər görmək, həlli yalnız xüsusi vəsaitlər hesabına mümkün olan digər məsələləri həll etmək hüququ verilməmişdir.

Hər hansı şəxsin mülk və ərazi vergiləri tutularkən inzibatçılığın yaxşılaşdırılması məqsədilə yaxşı olardı ki, vergi ödəyicilərinin yalnız konkret şəkildə onların sahibkarlıq fəaliyyətində istifadə etdikləri torpaq sahəsinə görə deyil, həmçinin sadəcə belə fəaliyyət üçün nəzərdə tutulmuş torpaq sahələrinə münasibətdə, vergi bazasını müstəqil müəyyən etmək vəzifələri müəyyən edilsin.

Bugün ərazi vergisinə görə vergi tutma mənbəsi hər ilin yanvar ayının 1-də müəyyən edilir. Əgər vətəndaş il ərzində yeni torpaq sahəsi alarsa, bu zaman vergi bazası növbəti vergi dövrünün 1 yanvarında yenidən hesablanır ki, bu da

yerli büdcələrə torpaq vergisindən daxil vəsaitlərin azalmasına səbəb olur. Fikrimizcə, torpaq vergisi vətəndaşlar yeni aldıkları torpaq sahəsinə görə mülkiyyət hüququ aldığı andan hesablanıb ödənilərsə daha səmərəli və yerli büdcə gəlirlərinin artmasına səbəb olar.

Mövcud qanunvericiliyin həyata keçirilməsi prosesində bələdiyyə maliyyəsinin icrası ilə əlaqədar problemləri üç bloka ayırmaq olar: bələdiyyə orqanlarının büdcə gəlirlərinin formalaşması və xərc öhdəliklərinin icrası ilə əlaqədar problemlər; minimal sosial standartların müəyyən edilməsi problemləri ; büdcələrarası münasibətlərin yeni modelinin tətbiqi ilə əlaqədar problemlər. Bu problemlərin olması yerli özünü idarəetmə orqanlarına yerli iqtisadiyyatın inkişafına tam təsir etmək imkanı vermir və bələdiyyə orqanlarının sosial-iqtisadi proqramlarının hazırlanması zamanı çətinliklər yaradır.

Təcrübə göstərir ki, yerli idarəetmənin gəlir bazası yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmir. Belə olduğu şəraitdə isə islahatların əsas məqsədinə nail olmaq mümkün deyil. Şəhərlərdə, analitik mərkəzlərdə aparılan hesablamalar göstərir ki, yerli büdcə gəlirlərinin əhəmiyyətli dərəcədə azalması onların xərc səlahiyyətlərindən çox olur, yəni balans kəsirdə qalır.

Bələdiyyə büdcələrinin təhlili göstərir ki, onların fəaliyyət göstərdiyi indiki şəraitdə əksər yerli büdcələrdə xüsusi vəsaitlərin azalması tendensiyası müşahidə olunur. Xüsusi vəsaitlərin azalmasının əsas səbəbi isə fiziki şəxslərin torpaq və əmlak vergiləri üzrə normativ ayırmaların azalması, eləcə də yerli büdcələrin gəlir mənbələrindən mənfəət vergisinin çıxarılmasıdır. Demək olar ki, əksər bələdiyyələrin mülkiyyətində müəssisələr fəaliyyət göstərmir. Belə olduğu halda isə yerli büdcələrin gəlirləri və müəssisələr arasında əlaqələr faktiki olaraq qırılır [24, s. 16].

Son dövrlərdə vergi qanunvericiliyində edilmiş müvafiq dəyişikliyə əsasən artıq fiziki şəxslərin əmlak vergisi onların mülkiyyətində olan daşınmaz əmlakın inventar dəyərinə görə deyil, hər kvadrat metrinə görə hesablanır ki, bu

da bələdiyyə büdcəsinə bu vergi üzrə daxilolmaların əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmuşdur.

Qeyd etmək istərdik ki, hazırda fiziki şəxslərin ödədikləri torpaq verginin dərəcəsi həddindən çox aşağıdır (torpaq sahəsinin hər sotuna görə 0,60manat). Nəzərə alsaq ki, mövcud qanunvericiliyə əsasən Bakı şəhərində hər bir şəxsə üç sotdan çoxərazi verilmir, onda qənaətə gəlirik ki, istənilən vergi ödəyən il ərzində bələdiyyə büdcəsinə cəmi 1 manat 80 qəpik vergi ödəyir.

Fikrimizcə, bu çox simvolik vergi dərəcəsidir və yaxşı olar ki, gələcəkdə torpaq vergisinin dərəcəsi onun hər sotunun real bazar qiyməti nəzərə alınaraq bakı şəhərinin müvafiq rayonları üzrə differensiallaşdırılaraq artırilsın. Zənnimizcə, dövlət tərəfindən belə bir addımın atılması indiki iqtisadi böhran şəraitində bələdiyyələrin maliyyə vəziyyətini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmış olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, məhz yuxarıda göstərilən səbəblərdən büdcə gəlirlərinin formalaşmasında yerli vergilərin rolu əhəmiyyətsiz dərəcədədir. Bu vergilərin inzibatşılığına, yəni onların toplanmasına çəkilən xərclər isə bir çox hallarda bələdiyyə büdcəsinə həmin vergilərdən daxil olan vəsaitlərdən çox olur. Başqa sözlə, bələdiyyələrin yerli vergi daxilolmaları yerli büdcələrin xərc öhdəliklərinin yalnız az hissəsini ödəyir, onların xarakteri isə həmin vergiləri iqtisadi tənzimləmə aləti kimi istifadə etmək imkanı vermir.

Yerli büdcələrin gəlir bazasının formalaşmasında müəyyən rol oynayan bələdiyyə əmlakının istifadə olunmasından daxilolmalarına da toxunmaq istərdir. Mövcud qanunvericiliyə əsasən bələdiyyə orqanlarının mülkiyyətində aşağıdakı kriteriyalara müvafiq əmlak da ola bilər:

- bələdiyyə orqanlarının yerli əhəmiyyətli məsələlərinin həlli üçün lazım olan əmlak;
- yerli özünü idarə etmə orqanlarına verilmiş ayrı-ayrı dövlət səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş əmlak;

▪ yerli özünü idarəetmə orqanları və onların vəzifəli şəxslərinin, bələdiyyə müəssisə və təşkilatlarının qulluqçu və işçilərinin fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün lazım olan əmlak.

Hər şeydən əvvəl bələdiyyələrin mülkiyyətində yerli əhəmiyyətli vəzifələrin həlli üçün lazım olan əmlak olmalıdır. Yəni bələdiyyə mülkiyyətinin formalaşmasında əsas yanaşma bələdiyyə əmlakının tərkibinin yerli əhəmiyyətli məsələlərə müvafiqliyidir. Yuxarıda sadalanan kriteriyalara uyğun gəlməyən əmlakın profiyəşdirilməli, yəni əmək məqsədli təyinatı dəyişilməli, yaxud özgəninkiləşdirilməlidir. Başqa sözlə, kommersiona məqsədləri, başqa sözlə mənfəətin əldə edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş əmlak başqa mülkiyyətçilərə verilməlidir.

Bununla yanaşı, bələdiyyə əmlakının istifadəsindən olan gəlirlər icarə münasibətlərinin inkişaf etdiyi şəhərlərdə yerli büdcə gəlirlərinin 30 faizini təşkil edir. Lakin bələdiyyə binasının özəlləşdirildiyi hallarda icarə haqqı müvafiq təşkilatların əmlak vergisi ilə əvəz olunacaq və Büdcə Məcəlləsinə müvafiq olaraq yerli vergilərin tərkibindən çıxacaq və dövlət büdcəsinə daxil olacaq ki, bununlada yerli büdcənin iri gəlir mənbələrindən biri azalmış olacaq.

Mövcud qanunvericiliyə əsasən büdcələrarası münasibətlərin formalaşması siyasətinin formalaması sahəsində ölkə subyektlərinin hüquqları genişləndirilmiş və onlara aşağıdakı hərəkətlərin edilməsində sərbəstlik verilmişdir:

- büdcələrarası tənziqləmə konsepsiyasının formalaşmasında və müxtəlif formalı maliyyə yardımları arasında vəsaitlərin bölüşdürülməsində;
- yerli büdcələrə vergi ayırmalarının vahid normativlərinin müəyyən edilməsində;
- tarazlaşdırma variantları arasında seçim etmək;
- yerdəyişmənin təminatı məqsədilə rayon maliyyə fondlarından datasiyaların hesablanması metodikasının hazırlanmasında;

- bələdiyyə rayonlarının maliyyə təminatının regional fondundan verilən datasiyaların hesablanması metodikasının hazırlanmasında;

- digər fondların bölüşdürülməsi metodikasının hazırlanmasında;

Lakin subyektlər tərəfindən formalaşmış büdcələrarası tənzimləmə sistemi, bələdiyyələrə xüsusi potensiallarının inkişafı üçün stimül qoymadıqları üçün praktikada onların maraqlarını məhdudlaşdırır. Yerli büdcələrə tənzimləyici vergilərdən ayırmaların normativlərinin dəyişməsi nəticəsində yerli büdcələrin vergi gəlirləri kəskin sürətdə azalır. Bu tendensiya yerli hakimiyyət orqanlarının öz ərazilərinin vergi potensialının artırılmasına olan maraqlarını azalda bilər [25, s. 24].

Lakin eyni zamanda qanunvericilikdə regional fondan bələdiyyə rayonlarına təqdim olunan datasiyaların həcmi tam və ya qismən dəyişilməsi, vergilərdən ayırmaların artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Beləliklə, ölkənin subyektlərinə datasiyaların köçürülməsi və vergilərdən ayırmaların artırılması arasında seçim etmək hüququ verilmişdir. Eyni zamanda bələdiyyələr vergi gəlirlərinin artırılmasında olduqca maraqlıdır. Maliyyə muxtariyyəti səviyyəsinin yüksək olması bələdiyyələrə öz vəsaitləri hesabına yerli vəsifələri həll etmək və yerli büdcələrin gəlir hissəsinin doldurulması üçün yeni mənbələr axtarmaq imkanı verir. Beləliklə, vergi və yığımlardan ayırmaların əlavə normativlərlə datasiyaların həcmi tam və ya qismən dəyişməsi öz iqtisadi potensialının aktivləşdirilməsi üçün bələdiyyələrə stimül verir.

Yerli büdcə gəlirlərinin müəyyən edilməsində həlledici məqam smetadan (mövcud büdcə şəbəkəsindən asılı olaraq) adambaşına maliyyələşməyə keçilməsidir. Bu məqsədlə subyektlər hər il öz qanunları ilə subyekt üzrə orta hesabla hər bir sakinə görə büdcə təminatının kriteriya səviyyəsini müəyyən etməlidir (müxtəlif tipli bələdiyyələr üçün onun differensiallaşdırılması və

bələdiyyə rayonlarına onların səviyyəsinin müəyyən edilməsi hüququ verilməsi şərtilə).

Coğrafi mövqeyi, əhalinin sıxlığı və sosial-demoqrafik tərkibi səbəbindən eyni tipli bələdiyyələr arasında bir sakinə düşən büdcə xidmətləri dəstəsinin qiymətləri arasındakı fərq, beş ildən az olmayan hesablamalarla müəyyən edilən büdcə xərcləri indeksi (BXİ) vasitəsilə nəzərə alınır. Büdcə xərcləri indeksi müvafiq bələdiyyə tipi üçün xidmətlər dəstəsinin orta qiyməti üçün qəbul edilən vahiddən çox və ya az ola bilər. Kriteriya səviyyəsinin həcmi dövlət büdcəsindən ayrılan transferlər nəzərə alınmaqla proqnozlaşdırılmış gəlirlərə əsasən ölkə subyektləri tərəfindən təyin edilir və öz mahiyyətinə görə miniaal büdcə təminatının regional sosial standartıdır.

Kriteriya səviyyəsindən (BXİ nəzərə alınmaqla) aşağı xüsusi gəlirləri olan bələdiyyələr regional tarazlaşdırma fondundan datasiya almaq hüququna malikdirlər. Bu zaman datasiyanın hesablanması düsturu daimi əsaslarla qanunla təsdiq edilməli və bələdiyyələrə məlumat verilməlidir. Təbiidir ki, kriteriya səviyyəsi və ya ondan yuxarı bir sakinə düşən gəlirə malik bələdiyyələr datasiya almır, subyekt üzrə orta gəlir səviyyəsi iki dəfədən yuxarı olanlar isə əks transfert sistemində daxil olur. Bu model zamanı tənzimləyici vergilər sistemi və vergi normativləri və yerli büdcələrə datasiya hesablanması prinsipləri ləğv edilir [15, s. 38].

Regional maliyyə dəstəyi fondundan bələdiyyələrə maliyyə yardımının təqdim edilməsi metodikası mükəmməl deyil. Bələdiyyə orqanlarına dövlət büdcəsindən vəsaitlərin ayrılmasının mövcud mexanizmi qalıq prinsipinə əsaslanır. Bu halda bələdiyyələrin öz səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün vəsaitləri kifayət etmir və yerli dücələrin datasiyalaşdırılması səviyyəsi isə getdikcə artır. Bələdiyyə orqanları dövlətin maliyyə dəstəyində, dövlət isə stabil və iqtisadi cəhətdən möhkəm bələdiyyə hakimiyyətinin olmasında maraqlıdır.

Yerli idarəetmə strukturundakı islahatları məhz maaraqların bu cür üst-üstə düşməsi istiqamətində aparmaq lazımdır.

Beləliklə, büdcə prosesinin təkmilləşdirilməsini hər şeydən öncə dövlət və bələdiyyə vəsaitlərinin maliyyə resurslarının formalaşması və istifadəsinin effektivliyinin radikal surətdə artırılmasına, əhaliyə göstərilən büdcə xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına, büdcə xərclərinin səmərəliliyinin təmin edilməsinə, büdcə məsrəfləri idarə edilməsindən nəticələrə görə idarəetmə sistemə keçilməsinə və büdcə prosesi iştirakçılarının müstəqilliyi və məsuliyyətlərinin artırılması istiqamətinə yönəltmək lazımdır.

Vergi islahatlarının aparılması prosesində rastlanan mühüm problem və prinsiplial məsələlərdən biri də yerli büdcə xərclərinin maliyyələşdirilməsi və dövlətnehtiyat maliyyəsi ilə bələdiyyəehtiyat maliyyələr arasındakı müsbət münasibətin intəşəkkül etdirilməsidir. Təkmilləşmiş dövlətlərdəki kimi, ölkəmizdə də həyata keçirilən islahatların və vergi idarəetmə üsulunun inkişaf etdirilməsinin başlıca şərti vergi yığımının sivil metodlarla yerinə yetirilməsidir. Nəticədə, vergi islahatının aparılması şərtlərinin ayırd edilməsi təkcə vergiqoymanın optimallaşdırılması məqsədindən deyil, həmçinin respublika ərazisində islahatların istehsal və qeyri-istehsalpotensiallarından özünü göstərməlidir.

Vergi siyasətinin həyata keçirilməsi sahəsində hökumətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri də vergilərin tənzimləyici və fiskal rolunun təmin edilməsidir. Son illərin təhlil edən zaman vergi xidmətində aparılan islahatların mühüm hissəsini təşkil etmiş vergi inzibatçılığı sahəsində həyata keçirilmiş islahatları qeyd etmək gərəkdir. Vergilər Nazirliyi yaranandan indiki dövrə kimi bu sahədə xeyli dərəcədə işlər görülüb. Vergi servisinin işlərinin bir-iki ilə nisbətən müsbət yeniliklərə uğramasını onlarla əməkdaşlıq edən istənilən biznesmen və sakin yəqinki etiraf edər.

Vergi islahatlarının spektrlərindən biri də vergini ödəyənlər üçün servisin həyata keçirilməsidir. Sözügedən sektorda işləri yaratmaq üçün bələdiyyədə vergi ödəyənləri ilə fəaliyyətə görə xüsusi şöbə yaradılmalıdır. Bələdiyyənin vergi xidməti əməkdaşları öz işlərinibiznesmenlər üzərində topluyoxlamadayox, əlverişli yoxlamavasitələri istifadə etməklə qurmalıdır.

Nəticə

Vergi və bütövlükdə vergi sistemi bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadiyyatın idarə edilməsinin başlıca alətidir. Vergilərin tətbiqi ümumdövlət və sahibkarların, təbəçiliyindən, mülkiyyət forması və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq müəssisələrin kommersiya maraqları arasındakı

qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsinin iqtisadi metodlarından biridir. in əsas alətidir.

Vergilərin köməkliyi ilə müxtəlif mülkiyyət formalı müəssisə və sahibkarların bütün səviyyələrdən büdcələrlə qarşılıqlı münasibətləri müəyyənləşdirilir, xarici investisiyanın cəlb edilməsi də daxil olmaqla xarici iqtisadi fəaliyyət tənzimlənir, eləcə də müəssisələrin kommersion gəliri və mənfəəti formalaşır. Lakin vergilərin əsas rolu onların büdcə sistemi və büdcədən kənar fondlarda toplanan dövlətin öz funksiyalarının (müdafiə, sosial, təbiətin mühafizəsi) həyata keçirilməsi üçün maliyyə resurslarının formalaşdırmasıdır.

Ölkəmizin vergi sistemi üç səviyyəlidir: dövlət, muxtar respublika və yerli vergilər. Yerli vergilər dedikdə, qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş qaydada və şərtlərlə yerli özünü idarəetmə orqanlarının büdcəsinə hüquqi və fiziki şəxslərdən daxil olan məcburi ödənişlər nəzərdə tutulur. Ölkəmizdə yerli vergi və ödənişlər sisteminin yaradılması və inkişafı qeyri-bərabər baş vermişdir. Dövlət inkişaf etdikcə dövlət hakimiyyət orqanları qanunvericilik aktlarında daha əhəmiyyətli vergi və ödənişlərin ayrı-ayrı hüquqi tərkib elementlərini müəyyən və yerli vergiləri siyahısını müəyyən etməklə, hüquqi mexanizmlərdən istifadə etməklə bələdiyyələrin vergi müstəqilliyini daha çox məhdudlaşdırır.

Bələdiyyə maliyyəsi üç əsas mənbədən maliyyələşə bilər:

- gəlir mənbələri və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hüquqlar şəklində dövlət hakimiyyət orqanlarının bələdiyyələrə vergiyi dövlət vəsaitləri;
- yerli özünü idarəetmə orqanlarının fəaliyyətləri hesabına yaradılmış bələdiyyələrin öz vəsaitləri (bələdiyyə mülkiyyətinin istifadə edilməsindən olan gəlirlər, xidmətlərə görə ödənişlər);
- borc vəsaitləri və ya bələdiyyə krediti.

Vergilərdən ayırmalar sistemi bütövlükdə dövlət üçün vahid vergi növlərinin müəyyən edilməsini və onların müxtəlif büdcələr arasında

bölüşdürülməsini nəzərdə tutur. Bu sistem hazırda respublikamızda əhəmiyyətli çatışmamazlıqlara malikdir. Hər şeydən əvvəl, o bütün səviyyələrdən olan büdcələrin tənzimlənməsini nəzərdə tutur ki, bu da öz növbəsində büdcənin formalaşması və istifadə olunması prosesində dövlət hakimiyyət və bələdiyyə orqanları münaqişələri qaçılmaz edir.

Hazırda yerli üzünü idarəetmə orqanlarında dörd vergi və çoxsaylı ödənişlər tutulur. Torpaq vergisi vergi ödəyicilərinə məxsus torpaq sahəsinin kadastr dəyərinə əsasən hesablanır. Torpaq sahəsinin kadastr dəyəri – torpaq sahəsinin (ona olan hüququn) bazar dəyəridir (ehtimal olunan satış qiymətidir). O xüsusi hazırlanmış metodikaya əsasən, dövlət kadastr xidməti tərəfindən həyata keçirilən torpağın kadastr qiymətləndirməsinin nəticələrinə əsasən torpağın məhsuldarlığı, təbii və iqtisadi mövqeyi, torpaq sahəsinin yerləşdiyi yer, təyinatı və funksional istifadə olunması növü nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

Fiziki şəxslərin əmlak vergisinin vergi bazası mülkiyyət hüququ ilə fiziki şəxslərə məxsus olan əmlakın (yaçayış evinin, mənzilin, bağ, qaraj, digər qurğu və binaların) hər kvadrat metrinə görə müəyyən edilir.

Yerli vergi ödənişlərinə adətən aşağıdakı mənbələr aid edilir: torpaq rentası, bələdiyyə orqanları tərəfindən göstərilmiş xidmətlərə görə tarif ödənişlərindən olan gəlirlər, cərimələr, müxtəlif növ rüsum və yığımlar. Bələdiyyə kreditinin mənbəyi kimi əhali, dövlət, fərdi kredit təşkilatları, digər bələdiyyələr (qarşılıqlı kredit). Bu gün bələdiyyələrə təhkim edilmiş gəlirlər onun ərazisində yerləşən müəssisələrin istehsal fəaliyyəti ilə az bağlıdır ki, nəticədə budövlət idarələrinin bələdiyyələrin iqtisadiyyatının inkişafı və öz vergi bazasının inkişafına olan maraqlarını əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salır.

Bələdiyyələr öz əmlak və torpaqlarına sərbəst şəkildə müstəqil sərəncam verə bilmir. Belə olan halda qanunvericiliyin qoyduğu məhdudiyyətlər bələdiyyələrin bölgəsində biznesin tərəqqisi üçün var olan potensialları ciddi formada azaldır. Bələdiyyə mülkiyyətində yalnız müvafiq səlahiyyətlərin

yerinə yetirilməsi üçün lazım olan əmlakın qalması (icarəyə veriləsi boş bina və yerlərin getdikcə azalması) isə vəziyyəti daha da çətinləşdirir.

Yerli vergitutmanın əsas problemləri aşağıdakılardan ibarətdir: yerli büdcənin kəsirlə işləməsi və onların gəlir hissəsinin dövlət büdcəsindən ayrılan datasiyalar hesabına formalaşması; torpaq vergisi üzrə dövlət güzəştlərinin olması; yerli büdcənin vergitutma bazasının formalaşması üzrə maneələrin olması; yerli büdcələrin inzibatçılıq sisteminin qeyri-təkmil olması.

Mövcud qanuvericiliyin həyata keçirilməsi prosesində bələdiyyə maliyyəsində islahatların aparılması ilə bağlı problemləri aşağıdakı qruplara ayırmaq olar: yerli gəlirlərin təşəkkülü və ödənişməsulyyətlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar çətinliklər; ən aşağı sosial normaların təyin olunması ilə əlaqədar məsələlər; büdcələrarası münasibətlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar problemlər.

Bu problemlərin həll edilməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi lazımdır:

vergini bilavasitə vergi ödəyicisinin yaşadığı yer üzrə ödəməklə fiziki şəxslərin fəkir vergisi hesabına yerli vergilərin siyahısının artırılması; torpaq və əmlak vergiləri üzrə güzəştlərin ləğv edilməsi; yerli vergilər üzrə vergitutma bazasının qiymətləndirilməsi prosesinin sadələşdirilməsi; vergi inzibatçılığının optimallaşdırılması (bədiyyələrin nəzdində vergi toplayanların institunu yaratmaq, yerli özünü idarətmə və vergi orqanları ilə keyfiyyətli və operativ informasiya mübadiləsinin təşkil edilməsi).

Beləliklə, yerli büdcələrin stabil gəlir bazasının formalaşması yerli özünü idarətmə orqanlarının inkişafının mühüm istiqaməti kimi qalır. Fikrimizcə, Büdcə Məcəlləsində bələdiyyələrə maliyyə yardımının verilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə və yerli büdcələrin gəlirlərinin artırılmasının yeni mənbələrinin müəyyən edilməsinə yönəldilmiş müvafiq dəyişikliklər edilməlidir. Əgər dövlət tərəfindən belə bir dəyişiklik edilərsə, onda bələdiyyələrin büdcə prosesi yerli özünü idarətmə orqanlarının maliyyə müstəqilliyinin səviyyəsindən asılı olacaq.

Hal-hazırda praktiki olaraq bütün bələdiyyələr müstəqil olaraq öz işçilərinə əməyin ödənişini müəyyən etmək, müəyyən kateqoriya vətəndaşlara sosial yardımlar üçün əlavə tədbirlər görmək, həlli yalnız xüsusi vəsaitlər hesabına mümkün olan başqa mövzulara aydınlıq gətirmək hüququ verilməmişdir.

Hər hansı bir kəsin mülk və ərazi vergiləri tutularkən inzibatçılığın yaxşılaşdırılması məqsədilə yaxşı olardı ki, vergi ödəyicilərinin (fərdi sahibkarların) yalnız faktiki olaraq onların sahibkarlıq fəaliyyətində istifadə etdikləri torpaq sahəsinə görə deyil, həmçinin sadəcə belə fəaliyyət üçün nəzərdə tutulmuş torpaq sahələrinə münasibətdə, vergi bazasını müstəqil müəyyən etmək vəzifələri müəyyən edilsin.

Hazırda torpaq vergisi üzrə vergitutma bazası hər ilin 1 yanvar tarixinə müəyyən edilir. Əgər vətəndaş il ərzində yeni torpaq sahəsi alarsa, bu zaman vergi bazası növbəti vergi dövrünün 1 yanvarında yenidən hesablanır ki, bu da yerli büdcələrə torpaq vergisindən daxil vəsaitlərin azalmasına səbəb olur. Fikrimizcə, torpaq vergisi vətəndaşlar yeni aldıkları torpaq sahəsinə görə mülkiyyət hüququ aldığı andan hesablanıb ödənilərsə daha səmərəli və yerli büdcə gəlirlərinin artmasına səbəb olar.

Yaxın dövrlərdə yerli vergilər sistemində islahatların aparılması sahəsində ən mühüm vəzifə bələdiyyə vergilərinin təkmilləşdirilməsindən daha çox, onun kompleksliliyi və beynəlxalq münasibətlərin təkmilləşdirilməsi sistemində inteqrasiyası, vergi ödəməni idarəetmənin səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi, büdcə sektorunun strukturunun yenidən təşkili olmalıdır. Yerli vergitutma mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, iqtisadi-sosial proseslərin stimullaşdırılması baxımından islahatların aparılması daha vacibdir.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYATLARIN SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi;
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi.
4. “Büdcə sistemi haqqında” AR Qanunu, Bakı, 2002.
5. “Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında” AR Qanunu.
6. . “Yerli Özünüidarə haqqında”AvropaXartiyası
7. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu
8. “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu
9. “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” Qanunu
10. “Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında” Qanun.

11. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Statistika Məcmuəsi. Bakı, 2017
12. Yerli büdcə prosesi. Bələdiyyədə büdcə sənədləşməsi (metodik tövsiyə). Bakı – “Ekspert” iqtisadi jurnalı. 2005.
13. 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı.
14. Vergi xəbərləri jurnalı.
15. Ə.Ə. Ələkbərov. Azərbaycan Dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu. Bakı 2005.
16. Sadıqov T.Ə. Rzayev İ. Vergi uçotu və audit. 2014.
17. Büdcə-vergi siyasəti. A. Xankişiye. elmi red. M. Atakişiye; red. İ.Əhmədova, S.İ. Abbasova Bakı - MBM, 2010.
18. Büdcə sistemi, dərslik, Bədəlov Ş.Ş. və başqaları. Bakı 2013.
19. Zeynalov V.Z., Hüseynov A.M. Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin problemləri. Bakı 2006.
20. Əsgərov Z.A. Yerli özünüidarəetmənin nəzəri-huquqi əsasları. Bakı: Dövlət Universitetinin xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası. №3, 2009.
21. Musayev A.F., Məmmədov H.İ. Yerli özünüidarəetmə (bələdiyyə) orqanlarının vergi sistemi. Bakı: CBS Poligraphic production, 2008. 398 s.
22. Yerli büdcə prosesi. Bələdiyyədə büdcə sənədləşməsi (metodik tövsiyə). Bakı - "Ekspert" iqtisadi jurnalı. 2005.
23. М.Бабич, Х. Павлов Зарубежный опыт местного самоуправления и мировая практика. 2010.
24. Ş.Fişer, R.Dornbuş, M.Mekson. Introduction au droit fiscal general et a la theorie de l'imp, 2010. - P.43.
25. Игнатов В.Г., Бутов В.И. Зарубежный опыт местного самоуправления и российская практика. Ростов н/Д: Феникс, 2014, с. 43.
26. Абрамов В. А. Упрощенная система налогообложения. – М.: Осъ-89, 2010. – 287с.
27. Александров И.М. Налоги и налогообложение. – М.: Издательский дом Дашков и К, - 2008. – 318с.

28. Лермонтов, Ю. М. Оптимизация налогообложения: рекомендации по уплате налогов. - М.: Налоговый вестник, 2008. – 352 с.
29. Перов, А. В., Толкушкин А.В. Налоги и налогообложение: учебник. – М.: Юрайт, 2007. - 809 с.
30. Bouvier M. Introduction au droit fiscal general et a la theorie de l'imp (|>t. 3-e ed. Paris: L.G.D.J., 2005. - P.51
31. Налоговые системы зарубежных стран: под ред. Князева В. Г. – М.: Закон и право, Юнити, 2006.
32. Широков А.Н. Направления совершенствования местного самоуправления на основе практики его функционирования./ Местное самоуправление в России (сборник). М., 2006.
33. Широков А.Н. Направления совершенствования местного самоуправления на основе практики его функционирования./ Местное самоуправление в России (сборник). М., 2006.
34. Курбангалеева О. А. Упрощенец. Все о специальном налоговом режиме для малого бизнеса. – М.: ЭКСМО, 2010. – 352с.
35. Тютюрюков Н. Н. Налоговые системы зарубежных стран. – М.: Издательский дом Дашков и К, 2010. – 176с.
36. Черник Д.Г. Налоги в рыночной экономике / Д.Г. Черник – М.: ЮНИТИ, 2006.
37. <http://papers.ssrn.com>
38. <http://m.apa.az>
39. <http://www.stat.gov>
40. <http://transparency.az>
41. <http://unec.edu.az>
42. www.google.ru
43. www.taxes.gov.az

XÜLASƏ

Vergi tənziplənməsi bütövlükdə iqtisadiyyatı əhatə edir. Vergi tənziplənməsinin aspektlərindən biri əhalidən vergi tutulmasıdır. Vergi tutulmasının dünya təcrübəsində iqtisadiyyatın tənziplənməsində əhalidən tutulan vergilər mühüm rol oynayır.

Bələdiyyə orqanlarının iqtisadi artımına nail olmaq üçün vergi gəlirləri və xüsusilə yerli vergilərin daxil olan gəlirlərin artması hesabına yerli özünü idarəetmə orqanlarının maliyyə bazasının güclənməsi vəsələsinin həlli çox aktualdır. Bələdiyyələrin ərazilərində toplanan vergi və digər ödənişlər yerli büdcəyə köçürülür. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda bələdiyyə vergilərinin yerli büdcələrin ümumi gəlir sistemindəki rolu olduqca azdır.

Mövzu geniş olduğu və respublikamızın bazar iqtisadiyyatına keçdiyi vaxtda əhalidən tutulan vergilər haqqında iqtisadçılarımızın öz güşüncələrini tam formalaşdırmadığı üçün disertasiyada bələdiyyə vergilərinin tutulmasının ümumi məqamları nəzərdən keçirilmişdir.

РЕЗУМЕ

Налоговое регулирование охватывает всю экономику в целом. Одним из аспектов налогового регулирования является взимание налогов с населения. В мировой практике взимания налогов эти налоги играют если не определяющую, то одну из главных ролей в регулировании экономики.

Для достижения экономического роста муниципальных образований актуально решение задачи укрепления финансовой базы органов местного самоуправления за счет роста налоговых доходов и особенно увеличения роста доходов от поступлений местных налогов. Местные налоги и сборы зачисляются в местный бюджет по нормативу 100%. Следует отметить, что роль местных налогов в настоящее время в системе общих доходов местных бюджетов остается весьма минимальной.

В своей диссертации я рассмотрел лишь основные моменты взимания налогов с населения, так как это тема неисчерпаема и наши экономисты в полном объеме не сформировали свое мнение о месте налогов с населения во время перехода нашей республики к рынку.

SUMMARY

The tax adjusting embraces all economy on the whole. One of aspects of the tax adjusting is a levy of taxes from a population. In world practice of levy of taxes these taxes play if not qualificatory, then one of leading roles in adjusting of economy.

For the achievement of the economy growing of municipal educations the decision of task of strengthening of capital base of organs of local self-government is actual due to the height of tax acuestss and especially increase of height of acuestss from the receivableness of community charges. Community charges and collections are included in a local budget on the norm of 100%.

It should be noted that the role of community charges presently in the system of total revenues of local budgets remains very minimum. In the

dissertation I considered only the basic moments of levy of taxes from a population, because it a theme is inexhaustible and our economists in full did not form the opinion of place of taxes from a population during passing of our republic to the market.